

## PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye Solunun Asil Topugu: 1960-1971 Yillarinda Türkiye Solundaki Devlet Tartismalarinin Karatani'nin Sermaye-UlusDevlet Çerçevesinden Irdelenmesi

AUTHORS: Ahmet ÖNCÜ,Özgür Mutlu ULUS

PAGES: 39-78

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2576370>

# **Türkiye Solunun Aşıl Topuğu: 1960-1971 Yıllarında Türkiye Solundaki Devlet Tartışmalarının Karatani'nin Sermaye-Ulus- Devlet Çerçevesinden İrdelenmesi**

Ahmet ÖNCÜ\*  
Özgür Mutlu ULUS\*\*

**Öz:** Bu çalışma Türkiye’de 1960-1971 yılları arasında öne çıkan radikal sol hareketlerin, Türkiye’deki kapitalist toplumsal oluşumun yapısal özellikleri ile sosyalizme geçiş stratejisi tartışmaları bağlamında, devleti nasıl kavramlaştırmış olduklarını incelemektedir. Çalışmanın analitik çerçevesi, Japon Marksist kuramcı Kojin Karatani’nin *Dünya Tarihinin Yapısı* kitabında geliştirdiği mübadele tarzlarına odaklanan yaklaşımdan hareketle oluşturulmuştur. Karatani, Marx’ın sermaye kavramıyla bağlantılı olarak, devlet ve ulus kavramlarını geliştirerek, altyapıyı üretim tarzına eşitleyen altyapı-üstyapı metaforunun yerine kapitalist toplumsal oluşumun sermaye-ulus-devlet üçlüsünden oluşan bir Borromean düğümü olduğunu ileri sürer. Ancak bu altyapı-üstyapı metaforunun tümüyle terk edilmesi değildir. Aksine belli iktidar biçimleri olarak, sermaye, ulus ve devlet, her biri kendisini yeniden üreten özgün bir mübadele tarzının üstünde yükselen özerk üstyapılardır. Kapitalist toplumsal oluşum, sermaye iktidarının üzerinde yükseldiği meta mübadele tarzının toplumsal oluşumda hâkim oluşuyla diğerlerinden ayrışır. Bu toplumsal oluşumda, devlet iktidarının üzerinde yükseldiği “yağmalama ve yeniden dağıtım” ile topluluk iktidarının üzerinde yükseldiği “karşılıklılık” mübadele tarzları, meta mübadele tarzına tabi olarak birbirlerine karşılıklı bağımlı bir biçimde özerk varlıklarını sürdürürler. Kapitalist toplumsal oluşum, ilk önce Avrupa’da ortaya çıkmış, sanayi sermayesi birikiminin sürekli mekânsal genişleme eğiliminden dolayı daha sonra dünyanın tümünde hâkim hale gelmiştir. Dolayısıyla kapitalizmi aşmak hedefini taşıyan anti-kapitalist mücadelenin sermaye-ulus-devlet üçlüsünün her bir ögesini eşanlı olarak karşısına alması gerekir. İncelenen dönemin Türkiye solu, 1960 askerî müdahalesi ve bu dönemdeki Sovyet kuramlarının etkisiyle Türkiye’de devletin siyasal-

---

\* Sabancı Üniversitesi, Öğretim Üyesi

\*\* Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, Öğretim Üyesi

toplumsal-ekonomik rollerini farklı boyutlarıyla tartışmışlardır. Devletin göreceli özerkliği konusunda söz birliği etmiş bulunan sol parti ve hareketler bunu burjuvazinin devlet üzerinde henüz tam tahakküm kuramamasına bağlarlar. Devletin ve bürokrasinin göreceli özerkliğinin devrim sürecinde olumlu rol taşıyabileceğini savunan sol hareketlere karşı özellikle TİP içinde Boran-Aybar, Divitçioğlu ve Küçükömer ile eski TKP'li Kıvılcımlı, devletin sermaye ile toplum üzerinde ikili bir iktidar oluşturduğuna dikkat çekmişlerdir. Ancak hem bu görüşler aksini savunan sol hareketlere karşı giderek etkinliğini yitirmiş, hem de kapitalist toplumsal oluşumda sermaye-ulus-devlet üçlüsünün her biri özerk olan öğeleri arasındaki karşılıklı bağımlılık yeterince anlaşılamamıştır. Sol hareketler özellikle devletin meta mübadelesini hâkim kılmak adına kadim Anadolu topluluklarına saldırısı karşısında sağ partilerin dolayısıyla da burjuvazinin kendilerini “Millet”in gerçek temsilcisi olarak vaz ederek Türkiye proletaryasının desteğini kazanmış olduklarını gözden kaçırmışlardır.

**Anahtar kelimeler:** Karatani, sermaye-ulus-devlet, mübadele tarzları, devletin özerkliği, ordunun siyasi rolü üzerine sol söylemler

**The Achilles' Heel of Turkey's Left: An Analysis of the state within the debates of the Turkish left of 1960-71 from Karatani's Capital-Nation-State Framework.**

**Abstract:** The purpose of this article is to provide an account of how leading radical leftist movements in Turkey in the period between 1960 and 1971 conceptualized the state in political debates on structural features of capitalist social formation in Turkey and strategies for transition to socialism. The analytical framework of the article draws on the mode of exchange framework developed by Japanese Marxist theorist Kojin Karatani in his paradigm-shifting work *The Structure of World History*. Building on Marx's concept of capital, Karatani attempts to explain the basis of social formations and their historical developments in terms of “modes of exchange” rather than “modes of production”. Karatani argues that modern capitalist nations are composed of a mutually interdependent tripartite system of capital-nation-state. This capital-nation-state operates as an interlocking, self-reinforcing, independently autonomous system creating a “Borromean knot”. Thus he proposes a shift in the base of the Marxist metaphor of base/superstructure from “modes of production” to “modes of exchange” over which the tripartite system of capital-nation-state forms the superstructure. In this sense, Karatani reconstructs Marxist theory of social formation in such a way that capital, nation and state- seen as constitutive elements of the superstructure- form an inseparable amalgamation in which

each constitutive element keeps sustaining its own autonomy. This system emerged first in Europe by relying on the interlocked system of commodity exchange of capital power, “plunder and redistribution” of state power and “reciprocity” of community power. The interdependence of each element of the Borromean knot and the tendency of accumulation of industrial capital through vertical lines over geographical areas has transformed the rest of the world, and has become the dominant form globally. Karatani’s review of world history notes that anti-capitalist movements can destroy Borromean knot system of capital-nation-state only by targeting them simultaneously, making the component elements mutually exclusive and thus depriving each of the necessary interlocking mechanism to survive. Radical leftist movements of Turkey in the 1960s discussed the political role of bureaucracy and the relative autonomy of the state especially in connection with the 1960 military intervention and revisionist Soviet theses of the time. They generally explained the relative autonomy of the state based on the dominant mode of production in Turkey, which was, for them, still “semi-feudal” and hence the relative weakness of the bourgeoisie. However, radical left movements failed to understand fully the fact that the proletariat of Turkey was trying to protect itself from the state’s political project geared toward making the commodity mode of exchange dominant through destructive assaults on traditional communities. In other words, radical left movements failed to recognize the proletariat’s desperate search for a genuine political representative of their own. Eventually the proletariat found this representative in the right-wing political parties which had appropriated these communities and their demands into the right-wing political discourse as the “nation”. Some intellectuals within radical left movements, such as Aybar, Boran, Kırılcımlı, Divitçioğlu, and Küçükömer had sought for theoretical explanations to grasp the state’s role in capital accumulation which had worked against the proletariat and poorer segments of Turkish society. However, most radical left movements of the time were unable to appreciate the importance of popular resistance against the state’s destruction of traditional communities, which was politically capitalized by right-wing political parties and thereby the bourgeoisie.

**Key words:** Karatani, capital-nation-state, modes of exchange, autonomy of state, left discourses on the political role of army

Ve bir kaşın yukarı kalkık, sevmen acele,  
dostluğun çabuk...

**Edip Cansever**

Zaman lazım sadece, unutacaksın! Nasıl  
unuttuysan çocukluğunu, kırılan oyuncaklarını.  
Kırılan kalbini de öyle unutacaksın.

**Cemal Süreya**

## Giriş

1960-1971 yılları arasındaki on yıllık süreç, Türkiye’de sol hareketin ilk kez kitleselleştiği dönemdir. 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası yeni anayasanın dernek, sendika, örgüt kurulması konusunda özgürlükleri genişletmesi ve sosyalist partiler kurulmasına izin veren niteliği Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) ve Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (DİSK) kurulmasını sağlamıştır. 1960’lı yıllarda birçok Marksist klasik ilk kez Türkçeye kazandırıldı. 1967-68 yıllarından sonra ise devrimci gençlik sokaklarda, üniversite işgallerinde, köylü eylemlerinde kendisini daha fazla göstermeye başladı. 1960’lardan itibaren yükselen işçi eylemleri, 1970 yılında 15-16 Haziran’daki “büyük direniş” ile doruk noktasına ulaştı. Bu gidişat 12 Mart muhtırası ile devrimci gençliğin gerilla deneyimlerinin kısa sürede devlet tarafından bastırılması ile son buldu.

1970’li yılların ortalarından itibaren sol hareket tekrar kitleselleşti; ancak, bu dönemde 1960’lı yıllardaki teorik tartışmaların derinliği ve kapsamlılığından söz etmek pek de mümkün değildir. Şüphesiz, bunda 1960’lı yıllarda sol hareket içinde öncülük rolü üstlenen, etkin olan, önder konumda olan kişilerin entelektüel nitelikleri belirleyicidir. Türkiye’nin toplumsal yapısından, doğu/Kürt sorununa, kalkınma yöntemlerinden, nitelikli eğitim sistemine birçok konu özellikle devrimci aydınların yayımladığı haftalık gazetelerde, dergilerde tartışıldı. Ancak Türkiye’nin ekonomik-toplumsal yapısı ve buna bağlı olarak Türkiye’nin özel koşullarından kaynaklanan “strateji” konusu en önde gelen tartışmaydı. Hatta bunun sol içinde ayrışmaların belirleyicisi olduğunu da söyleyebiliriz. Strateji tartışmalarında ayrılık noktası devletin görece özerkliği ve sivil-asker bürokrasinin devrimde rolü üzerineydi<sup>1</sup>. Bu tartışmalarda dönemin askeri darbelerinin niteliği ve bunlara ilişkin Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) tarafından üretilen kuramlar belirleyiciydi. Sovyetler Birliği, Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik “milliyetçi devrimciler” adını verdikleri anti-empyralist subaylar öncülüğünde veya herhangi bir “demokratik sınıf” öncülüğünde “kapitalist olmayan yoldan” sosyalizme

---

<sup>1</sup> Bu tartışmalar ve ayrımlar için bkz. Özgür Mutlu Ulus, *Türkiye’de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İletişim yn., İstanbul, 2016.

geçilebileceği kuramını ortaya atmıştı<sup>2</sup>. Türkiye’de ve Mısır gibi başka Üçüncü Dünya ülkelerinde subaylar yönetimi ellerine aldıklarında ekonomiyi tekrar düzenlemeye çalışıyorlardı. Örneğin, Türkiye’de 27 Mayıs 1960 müdahalesinin hemen sonrasında 30 Eylül 1960’da Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştu. 1960’larda “planlama” denildiğinde liberalizme karşıtlık içerisinde olduğu düşünülen sosyalizme daha yakın bir kavram anlaşılıyordu. 1961 anayasası sadece örgütlenme alanına getirdiği özgürlüklerle değil, anayasanın 2. Maddesinde yer alan Türkiye “sosyal bir devlettir” ibaresinin konulması ile asker ve sivil bürokrasinin “sosyal adalet” ilkesine yakın olabileceği imgesini pekiştirdi. 1960’lı yıllarda kalkınma ve sosyal adaletin Üçüncü Dünya ülkelerinde ancak sosyalizm ile gerçekleştirebileceğini iddia eden Yön-Devrim hareketi<sup>3</sup> asker ve sivil bürokrasiden çok ilgi görüyordu. Yön çevresinin düzenlediği toplantılara subaylar, bürokratlar katılıyordu. Hatta 1960’lar boyunca Mihri Belli gibi eski Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyelerine, Dr. Hikmet Kıvılcımlı gibi birden fazla kez hapis yatmış hükümlü bir komüniste ve bazı solcu aydınlara birçok subay ve harp okulu öğrencisi sosyalist olduklarını belirterek fikir danışıyorlardı. 1971 sonrası Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C) davasının sanıklarının yaklaşık yarısını subaylar ve Harp Okulu öğrencilerinin oluşturduğunu da hatırlarsak bu dönemin solcuları yeni bir olguyla karşı karşıyaydılar: dünyada ve Türkiye’de yükselen sol siyasete ilgi duyan ve devrim arzulayan subaylar. Bu yeni olguyu Marksist teoriye göre değerlendirmeye çalışanlar devlet, bürokrasi, ordu, devrimde aydınların rolü üzerine tezlerini sadece entelektüel bir merak ile değil de Türkiye’ye uygun bir devrim stratejisi ortaya koymak üzere oluşturdular.

1960’lı yıllar öncesinde Sovyetler Birliği’nde ortaya atılan yeni bir tez de “sosyalizme mutlaka ihtilalle, devrimle geçilir” anlayışın terk edilmesi idi. Özellikle, demokrasisi gelişmiş ülkelerde parlamenter demokrasinin olanaklarını kullanarak

<sup>2</sup> Ulus, age, s. 39-40. Sovyetler Birliği’nde 1957 yılında yapılan parti kongresinde uluslararası eşitsizlikler vurgulanmış ve emperyalizm baş düşman ilan edilmişti. SBKP’nin komünist partilere önerdiği yeni tez, devrim yerine evrimsel bir şekilde ilerleyecek olan ‘kapitalist olmayan kalkınma yolu’ idi. Bu aşamaya emperyalizme karşı herhangi bir sınıf, kentli küçük burjuvazi, ilerici aydınlar, milli burjuvazi, işçiler, köylüler veya devrimci subaylar önderlik edebilirdi. Kapitalist olmayan kalkınma yolu, devletin ağırlıkta olduğu karma bir ekonomik sistemdi.

<sup>3</sup> *Yön*, ilk sayısı 20 Aralık 1961 yılında çıkan haftalık fikir ve sanat gazetesiydi. Yön hareketi bu dergi etrafında siyaset yürüten ve 1960’lı yıllarda hayli etkin olan radikal sol bir aydın muhalefetidir. *Yön*’ün son sayısı 30 Haziran 1967 tarihli. Daha sonra Yön aydınlarının bir kısmı Doğan Avcıoğlu önderliğinde “devrim yapmak üzere” 1969 yılında *Devrim* gazetesini yayımlamaya başladılar. Bu nedenle hareket Yön hareketi veya Yön-Devrim hareketi olarak tanımlanmaktadır. Yön hareketinin Marksizme mi Kemalizme mi daha yakın olduğu sorgulanmaktadır. Yön-Devrim hareketinin kapsamlı incelenmesi için bak, Ulus, age, 23-131; Gökhan Atılğan, *Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön-Devrim Hareketi*, Tüstav, İstanbul, 2002; Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*, Yordam Yayınları, İstanbul, 2015.

barışçıl yollarla sosyalizme geçilebileceği SBKP tarafından kabul edilmişti. Türkiye’de yeni anayasanın bu imkânı kendilerine verdiğini savunan TİP ordunun öncülük ettiği veya belirleyici olduğu bir stratejiyi kesinlikle reddetmişti<sup>4</sup>. TİP, diğer radikal sol hareketlere karşı yürüttüğü siyasal mücadele sırasında ordunun sosyalizme giden yolu açamayacağını ve bu şekilde kurulacak sisteme sosyalizm denemeyeceğini birçok defalar parti kongrelerinde, konuşmalarında, söylevlerinde vurguladı. Özellikle Yön çevresi ile Mihri Belli önderliğinde bazı eski TKP’lilerin oluşturduğu Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi ile yürütülen tartışmalarda TİP Türkiye’de devletin özerkliği konusuna çok farklı bir açıdan yaklaştı. Türkiye’de devletin, daha doğrusu bürokrasinin kendi tarihsel koşullarına bağlı olarak görece özerkleştigiğine dikkat çeken TİP önderliği ve bazı partililer bunun sonucunda bürokrasinin de “egemen tabaka”lar içine girdiğini iddia ettiler. Bu önemli tartışma, özellikle Parti Başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından yürütüldüğü şekilde Sovyetler Birliği’ndeki sisteme karşı bir eleştiri olarak da ortaya çıktığı için, bazı kuramsal farklılıklar, kişilik çatışmaları ile beraber esas olarak Sovyet sosyalist sistemi eleştirisi sonucu TİP’in dağılmasına yol açtı<sup>5</sup>. TİP’in dağılması, devrimci gençlerin önderliğinde eylemlerin yoğunlaşması ile sonlandı ve Türkiye’de bu kadar kapsamlı, tarihsel-sosyolojik ve ekonomik yapıları inceleyen ve özgün kuramlar üretilen devrimci bir döneme maalesef bir daha rastlanmadı<sup>6</sup>.

Bu yazıda, Türkiye solunda siyasal iktisat tartışmalarının en yoğun biçimde yaşandığı 1960-1971 yılları arasında öne çıkan radikal sol hareketleri, kapitalizm ve sosyalizme geçiş sorunları kapsamında devleti kavramlaştırmaları açısından irdeliyoruz. İncelememizin kavramsal çerçevesini son yıllarda Marksist devlet kuramlarına yönelttiği eleştirilerle gündeme gelen Kojin Karatani’den hareketle geliştiriyoruz<sup>7</sup>. Burada Karatani’nin Marksist devlet kuramları eleştirisinin Marx’ın eleştirisini de içerdiğini belirtmeliyiz. Ancak bu eleştiri, negatif bir eleştiri değildir; tam aksine Marx’ın materyalist tarih yorumu açısından gerçek değerini belirlemeye

<sup>4</sup> Bu konuda örneğin bkz., Ulus, *age*, Ulus, 133-210; Gökhan Atılgan, *Behice Boran: Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Kitap, 2007, İstanbul, s. 238-246; Ergun Aydınoglu, *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960-1971*, Belge Yn., İstanbul, 1992, s. 65-70.

<sup>5</sup> Ulus, *age*, s. 202-206. TİP içindeki ayrışmanın, partinin dağılma nedenlerin ve sürecin kapsamlı bir incelemesi için bkz. Atılgan, 2007, s. 434-521.

<sup>6</sup> Aydınoglu, *age*, a.168-169.

<sup>7</sup> Bu çalışmada Karatani’nin, Kojin Karatani, *Dünya Tarihinin Yapısı: Üretim Tarzlarından Mücadele Tarzlarına*, Metis yn., İstanbul, 2017 başlıklı kitabında geliştirdiği biçimiyle sermaye-ulus-devlet kuramsal çerçevesini temel alıyoruz. Karatani bu yaklaşımı uzun bir zaman diliminde birçok çalışmasına yayılmış biçimde aşamalı olarak geliştirmiştir. Okuyucu, Karatani’nin kuramsal gelişim çizgisini izleyebilmek için daha önceki çalışmalarından özellikle Kojin Karatani, *Transkriptik: Kant ve Marx Üzerine*, Metis yn., İstanbul, 2008 ile Kojin Karatani, *Tarih ve Tekerrür*, Metis yn., İstanbul, 2013 başlıklı kitaplarına bakabilir. Karatani’nin son çalışması Kojin Karatani, *İçonomi ve Felsefenin Kökenleri*, Metis yn., İstanbul, 2018, *Dünya Tarihinin Yapısı*’ndaki tartışmanın bittiği yerden devam ederek sermaye-ulus-devlet sisteminin aşılmasına dair yeni düşünceler önermektedir.

yönelik pozitif bir eleştiridir. Marx, *Kapital*'de devleti paranteze alarak üretim tarzı kavramından hareketle klasik siyasal iktisadın eleştirisi olarak sermaye kavramını geliştirip, kapitalist üretim tarzının özgüllüğünü keşfetmiştir<sup>8</sup>. Bununla birlikte, sermaye kavramı ile karşılaştırıldığında, Marx'ın devlet ve ulus kavramları hakkında yazdıkları eserlerine dağılmış biçimde keşfedilmeyi ve geliştirilmeyi beklemektedir.

Karatani, kapitalist toplumsal oluşumun sermaye-ulus-devlet terkiibinden meydana gelen bir Borromean düğümü olduğunu öne sürer. Borromean düğümü üç halkadan oluşan ilginç bir yapıdır. Halkalardan hiçbirisi diğerine doğrudan bağlanmamıştır; fakat bunlardan birisi diğer ikisinden koparılmak üzere kesilirse, diğer ikisi de birbirlerinden koparılmış olur. Bir başka deyişle, Borromean düğümüyle birbirlerine bağlanmış üç halkadan birisi diğer ikisi birbirlerinden ayrılmadan düğümden koparılamaz. Kapitalist toplumsal oluşum, Karatani'nin iddia ettiği gibi, sermaye-ulus-devletten oluşan bir Borromean düğümü ise, anti-kapitalist mücadelenin bu üçlüyü oluşturan öğeleri eşanlı olarak karşısına alması gerekir. Önce sermaye iktidarına son verip, sonra diğer ikisinin iktidarına karşı mücadele etmek mümkün değildir. Bu nedenle, Karatani, kapitalist dünya sistemine son verip, eşitlikçi ve özgür bir dünya düzeni kurabilmek için, Marx'ın sermaye kavramının yanı sıra sermaye kavramıyla bağlantılı biçimde kuramsal olarak geliştirilmiş devlet ve ulus kavramlarına da ihtiyacımız olduğunu belirtir. *Dünya Tarihinin Yapısı* adlı eserinde bu amaca katkı koyabilmek adına, devlet ve ulus kavramlarını mübadele tarzları ile ilişkili olarak geliştirerek, kapitalist toplumsal oluşumu sermaye-ulus-devlet olarak görmemizi sağlayan kendi kuramını inşa eder.

Bu yazı üç bölümden oluşuyor. Birinci bölümde, Karatani'nin Marksist kuram ve pratikte belirleyici bir stratejik rol oynamış olan üretim tarzı temelli altyapı-üstyapı metaforuna karşı önerdiği sermaye-ulus-devlet yaklaşımını tanıtıyoruz. Bu bölümün temel amacı, tarihsel evrim açısından bakıldığında, devletin toplumsal sınıflardan özerk egemen bir iktidar olduğunun anlaşılmasıdır. Diğer bir amacı ise, kapitalist toplumsal oluşumun meta mübadele tarzını hâkim kılacak biçimde ilk önce devlet iktidarı ile sermaye iktidarının sermaye-devlet olarak birleşmesiyle ortaya çıkmış olduğunun görülmesidir. Kapitalist toplumsal oluşum nihai haline sermaye-devletin hayali bir topluluk olarak ulusu kendisine tabi kılarak inşa etmesiyle ulaşmıştır. Bu süreç Türkiye kapitalist toplumsal oluşumunda da izlenebilir<sup>9</sup>. Batı Avrupa örneklerinde olduğu gibi, Türkiye'de de önce sermaye-devlet kurulmuş, daha sonra sermaye-devlet ulusu inşa etmiş, böylelikle de

<sup>8</sup> Klasik siyasal iktisat on sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında Birtanya'da ortaya çıkmış bir iktisadi düşünce okuludur. Bu okulun önde gelen temsilcileri Adam Smith, Jean-Baptiste Say, David Ricardo, Thomas Robert Malthus ve John Stuart Mill'dir.

<sup>9</sup> Bu sürecin Türkiye toplumsal oluşumunda nasıl gerçekleşmiş olduğuna dair farklı fakat benzer bir kuramsal yaklaşım için bkz., Ahmet Öncü, "Turkish Social Political Economy History in the Light of Dugger's Reconstructed Concepts of Veblenian Institutionalism", *Forum for Social Economics*, 2018, DOI: 10.1080/07360932.2018.1458327

sermaye-ulus-devlet Borromean düğümü tamamlanmıştır<sup>10</sup>. Ne var ki, altyapı-üstyapı metaforuna bağlı olarak devleti üretim tarzının bir yansıması şeklinde bir üstyapı kurumu olarak algılamış olan 1960-1971 yılları Türkiye solu bu düğümü görememiştir.

İkinci bölümde, 1960-1971 yılları arasında Türkiye’de sol hareket içinde özellikle kuramsal tartışmalara etkin biçimde katılmış, hatta özgün düşünceler ortaya koymuş kişi ve siyasi oluşumların devlet üzerine çözümlemelerini inceliyoruz. Aslında devlet sorununa doğrudan eğilmiş çalışmalara çokça rastlamasak da, radikal solun “kalkınma stratejisi” bağlamında geliştirdiği devletçilik yaklaşımı ile “sosyalizme varış yolları” arayışı içinde Türkiye’de devlet ve sınıfların rolü, bürokrasi ve ordu üzerine gündeme taşıdığı kapsamlı tartışmalar bize yeterli içerik zenginliği sağlıyor<sup>11</sup>. Söz konusu radikal sol hareketler esas olarak Yön-Devrim hareketi, MDD ve TİP’den oluşuyor. Ayrıca çalışmamızda 1960’lı yıllarda sol içinde etkinliği tartışılmalı olan, ancak entelektüel birikimi nedeniyle kısa da olsa değinmemiz gerektiğini düşündüğümüz, Kıvılcımlı hareketini temsilen Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın görüşlerine de yer verdik. Bu hareket, esas olarak “Doktor” lakabıyla tanınan Kıvılcımlı etrafında toplanmış az sayıda sadık ve devrime adanmış sosyalistlerden oluşuyordu.

Son bölümde incelememizin ana gövdesini oluşturan kuramsal ve ampirik bölümlerini bir araya getiriyoruz. Bu bölümde, 1960-1971 yıllarındaki Türkiye solunun kapitalizm, devlet, sınıflar ve ulus kavramları hakkındaki önermelerini Karatani’nin sermaye-ulus-devlet çerçevesinden eleştirel olarak değerlendiriyor, vardığımız sonuçları günümüz Türkiye solunun tartışmasına açıyoruz. Temel tezimiz şu: İncelediğimiz dönemdeki Türkiye solu, Osmanlı’nın son dönemlerinde başlayıp, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla tamamlanan “ceberut” devletten sermaye-devlete geçişi kavrayamamıştır. Sol bunu başaramadığından, Türkiye sermaye-devletinin Anadolu’nun kadim topluluklarına karşı saldırıya geçerek, eritmeye çalışmasının maddi nedeni de anlayamamıştır. Dolayısıyla, kapitalist toplumsal oluşuma geçiş sürecinde diğer bütün ülke örneklerinde gördüğümüz üzere, Türkiye sermaye-devletinin “ulus” adı altında bireyleri topluluk iktidarından özgürleştirerek, ücretli üretici ve tüketicilere dönüştürmek, yani proleterleştirmek zorunda kaldığını görememiştir. Bu perspektifin yokluğunda sol, Türkiye sermaye-devletini tarihsel anlamda eksik de olsa ilerici-devrimci bir fail olarak görme durumunda kalmıştır. Solun, devletin topluluk oluşumlarına saldırısı karşısında sessiz kalmış olması, kadim Anadolu topluluklarından oluşan insanların- yani proleterleştirilen ulusun- savunmasını, yaşamsal tek arzuları sınırsız sermaye biriktirmek olan burjuvaziye, dolayısıyla da onun siyasi temsilcisi olan Türkiye sağına bırakmakla sonuçlanmıştır. Böylece Türkiye’de, Türkiye’ye has çok garip bir

<sup>10</sup> Sermaye-ulus-devlet sisteminin Türkiye’de oluşumu ve bunun toplumsal mücadelelerde açığa çıkışına dair bir başka çalışma için bkz. Ahmet Öncü, “Turkish Capitalist Modernity and the Gezi Revolt”, *Journal of Historical Sociology*, cilt 27, sayı 2, 2014, s.151-176.

<sup>11</sup> Örneğin bkz., Ulus, *age*; Aydınoglu, *age*. s. 65-67; Atılğan, 2007, 315-434.

paradoks olarak, bir takım “liberal” çevrelerin ağzında sakız olacak biçimde, sağ, halktan yana demokrat bir kimlikle arzı endam eder hale gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye solu, her ne kadar TİP içinde Boran-Aybar tartışmasında, Divitçioğlu ve Küçükömer’in akademik çalışmalarında ve Kıvılcımlı’nın yazılarında sorunu tanımlamayı büyük ölçüde başarmışsa da, sağ partilerin “Millet” söylemine yaslanarak üzerlerinde siyasi hegemonya kurduğu geleneksel toplulukların aslında “proletarya”yı oluşturduğunu görememiştir. Bu nedenle de, kendi toplumsal tabanını sağ partilere teslim etmiş, siyasi etkinlik kazanma imkânını kaybetmiştir.

## **Radikal Sol Açısından Devlet Sorunu: Karatani’nin Altyapı-Üstyapı Metaforunu Sermaye-Ulus-Devlet olarak Yeniden İnşası**

Marx ve Marksizm’den beslenen radikal sol parti ve hareketlerin Aşil topuğu devlettir. Devlet, kapitalist sınıftan özerk, egemen bir iktidar mıdır? Radikal sol hareketler için bu soruya verilecek yanıt, entelektüel bir merakın ötesinde, devrim stratejisi açısından belirleyici önemdedir. Devlete karşı olunmadan, devrim yoluyla kapitalist sınıfı alaşağı ederek, sosyalizme ve dolayısıyla sınıfsız topluma ulaşmak mümkün müdür? Bu soru şöyle de sorulabilir: “Proletarya” ya da onun adına hareket eden bir parti, devlet iktidarını ele geçirirse, sosyalizme ve dolayısıyla sınıfsız topluma doğru bir adım atmış olur mu?

Daha önce vurguladığımız gibi, son yıllarda Marx’a dönerek Marksist devlet kuramlarını eleştiren Karatani, devletin sermayeden bağımsız, egemen bir iktidar olduğunu ileri sürer<sup>12</sup>. Karatani’ye göre, Marksistler bunu göremediklerinden sermayenin emek üzerindeki tahakkümüne son vererek, devletin toplum üzerindeki iktidarına son vereceklerini düşünmüşlerdir. Sovyet Devrimi sonrasındaki gelişmeler, bu anlayışın ne denli eleştiriye açık olduğunu göstermiştir. Stalin’in başa geçmesiyle birlikte, devlet, sadece toplum üzerindeki hâkimiyetini derinleştirmekle kalmamış, emekçiler adına da olsa, emekçilere rağmen siyasal kararlar alabilen bir bürokrasisinin iktidarı tümüyle ele geçirmesiyle, ülkenin tek egemeni konumuna gelmiştir. Bir başka deyişle, kapitalist ekonomiyi ya da kapitalist sosyal ilişkileri ortadan kaldırdıklarında, devletin sönümlenerek yok olacağını iddia eden Marksistler, devletin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Çarlık istibdadını devirerek inşa edilen insanlık tarihinin ilk işçi devleti, bu anlamda Rusya imparatorluğunu yeniden kurmuştur.

Kapitalist sosyal ilişkilerin ortadan kaldırılmasıyla devletin sönümlenerek yok olacağı iddiası, Marx sonrası Marksist gelenekte tarihsel maddecilik olarak anılan

<sup>12</sup> Türkiye solunu ele aldığımız bölüme kadar sürdürdüğümüz kuramsal tartışma boyunca Karatani’ye yaptığımız göndermelerin tümü Karatani, 2017’denir. Kuramsal tartışmamız bu kitabın genel bir değerlendirmesi olduğundan her defasında bölüm ve sayfa bilgilerini vermedik.

tarih ve toplum kuramından türetilir. Hegel'in tarih felsefesinin “ayakları üzerine dikilmesi” olarak tanımlanan bu kuram, Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nin Önsöz'ünde yazdıklarına dayandırılır. Burada Marx, üretim ilişkilerinden oluşan toplumun ekonomik yapısının, yani üretim tarzının, “gerçek temeli” oluşturduğunu; bunun üzerinde ise belli toplumsal bilinç biçimlerine tekabül eden bir hukuki ve siyasi “üstyapının” yükseldiğini öne sürer. Daha sonraları bütün ince ayrıntıları törpülenerek basitçe “altyapı-üstyapı kuramı” olarak adlandırılacak olan bu metafor, sözde gerçek temelin değiştirilmesiyle ona karşılık gelen toplumsal bilincin etkinliğini yitireceğine dair bir inancın Marksist gelenekte kök salmasına yol açmıştır. Farklı bir şekilde ifade edilirse, belli bir hukuk sistemi ile bir dizi siyasi kurumun toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde hâkim hale gelişi, aslında gerçek temeli oluşturan üretim tarzının bir yansımasından başka bir şey olmadığından, ekonomik yapıyı değiştirmek, üstyapıyı kendiliğinden devre dışı bırakacaktır. Kapitalist ekonominin yerine sosyalist bir ekonomi inşa etmekle, burjuva devleti ve ona meşruluğunu kazandıran burjuva hukuku ve siyasi örgütlenme tarzı tarihin çöplüğüne atılacaktır. Kısacası, bu yaklaşım devleti ne kendinde egemen bir iktidar ne de etkin bir fail olarak görür. Etkin olan fail üretim tarzı, ya da daha doğru bir deyişle, bu yapının ilişkilerinden türeyen iktisadi konumların taşıyıcıları olan sınıflardır.

Siyaset kuramı açısından düşünüldüğünde, devletin bir üstyapı kurumu olarak kavranması, *Komünist Manifesto*'nun klişeleşmiş ifadesiyle, devlet yönetiminin “tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey” değilmiş gibi görülmesiyle nihai sonucuna varmıştır. 1930'lara damgasını vuran Büyük Buhran sonrasında, devletin emekçi sınıfların refahını hesaba katan bir yaklaşımla burjuva toplumuna ya da kapitalist ekonomiye etkin bir fail olarak müdahale etmesiyle, sadece bu görüş değil, sözde altyapının üstyapıyı belirlediğini ima eden metafor da hızla gözden düşmüştür. Bunların yerine “devletin görelî özerkliği” yaklaşımı olarak bir araya getirilebilecek Marksist devlet kuramları sol gündemi ele geçirmiş, devrimci sosyalizmin teorik ve pratik arayışlarında öne çıkmıştır. Bu açıdan, İtalya ve Almanya'da ortaya çıkan faşist rejimler de Marksist yazın içerisinde “devletin görelî özerkliği” kuramlarının yaygınlık kazanmasına neden olmuşlardır. Marx'ın Bonapartizm kavramını güncelleştiren sosyalist ve komünistler Leon Trotsky, Otto Bauer, August Thalheimer, Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti faşizm olgusunu devletin görece özerkliği/siyasal alanın görece özerkliği bağlamlarında çözümlemişlerdir<sup>13</sup>. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda üretilen faşizm üzerine tartışmalar, “yeni solun” 1960'lı yıllarda Nazi rejimi üzerine Doğu Alman tarihçileri ile tartışmaya girişmesiyle tekrar açılmıştır<sup>14</sup>. Özellikle İngiliz Marksist tarihçi Tim Mason, dönemin Doğu Alman tarihçilerinin Nazi Almanya'sında devlet ile

<sup>13</sup> Ulus, *Theory, Politics and History in Debates over Nazism in Germany*, Boğaziçi Üniversitesi, 1999, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, s. 54-143.

<sup>14</sup> Ulus, *age*, s. 144.

ekonomi arasındaki güç ilişkilerini sadece kapitalizme indirgemelerini eleştirmiştir<sup>15</sup>. Yine 1970 yılında ilk kez Fransa’da yayımlanan Nicos Poulantzas’ın İtalyan ve Alman faşizmi üzerine eserinde faşizm, Bonapartizm ve askeri diktatörlükler gibi kapitalist devletin “olağanüstü” rejimleri olarak nitelenmiştir<sup>16</sup>. Bunlar genellikle kapitalist kriz sırasında ortaya çıkan devlet biçimleridir. Poulantzas’a göre faşizmde devletin görece özerkliği bulunur, ancak bu olağan kapitalist devletler için geçerli değildir<sup>17</sup>.

Bu gelişmeler sorunu çözmek şöyle dursun, daha da derinleştirmiştir. Devletin üretim tarzından görece özerk olduğu iddiası, Marksist devlet kuramlarını, ekonomiyi paranteze alarak belirgin bir biçimde sadece siyasi ve ideolojik alana odaklanmaya yöneltmiştir. Öte yandan kapitalist dünya sistemindeki somut eğilimler, ekonomi alanının devlet kuramına dâhil edilmesinin şart olduğuna işaret etmişlerdir. Özellikle kapitalist ekonominin yapısal bir unsuru olan kriz dönemlerinde bu zorunluluk acil bir teorik ve pratik ihtiyaca dönüşmüştür. Kriz dönemlerinde devletin sermaye birikiminin sürdürülmesinde inkâr edilemeyecek biçimde doğrudan iktisadi bir rol üstlenmesi, görece özerklik kavramını eleştirenlere ciddi bir haklılık kazandırmıştır. Marx’ın *Kapital*’inin klasik siyasal iktisadın eleştirisi olduğunu gözden kaçırarak görece özerklik kavramına yaslananlar, altyapının “son kertede” üstyapıyı belirlediğini söylemekten başka bir çare bulamamışlardır.

Karatani “altyapı-üstyapı” metaforunu sıra dışı bir kavramsal çerçeveye yerleştirerek Marksist devlet kuramında yeni bir yaklaşım geliştirir. Ona göre, sorun, ekonomi alanı olarak görülen altyapıyı üretim tarzına eşitlemekten kaynaklanmaktadır. Oysa ekonomi alanını üretimin yanı sıra tüketim, dağıtım ve bölüşümü de içerecek şekilde daha geniş bir açıdan kavramak gerekir. Altyapı üretim tarzı değil de mübadele tarzı olarak kavrandığında, ekonomi alanını bütüncül olarak analize dâhil etmek mümkün olmaktadır<sup>18</sup>. Bu nedenle, sorunun çözümü altyapıyı mübadele tarzına eşitlemekle mümkündür. Dünya tarihinin yapısı incelendiğinde, dört farklı mübadele tarzının ortaya çıktığı, birtakım dönüşümler geçirerek günümüze kadar varlıklarını sürdürerek geldikleri görülmektedir. Dahası, Marx’ın tespit etmiş olduğu, klan, Asya despotizmi, Antik Greko-Romen, feodal ve kapitalist toplumsal oluşum tiplerini, birbirlerinden özerk olan bu dört mübadele tarzından hangisinin hâkim olduğuna ve bunun diğer üçü üzerindeki dönüştürücü etkisine bağlı olarak tekrar yorumlayıp, toplumsal evrim açısından yeniden konumlandırmak mümkün olmaktadır.

Karatani, Marx’ın toplumsal oluşum tipleri soyutlamasının iki açıdan yeniden düşünülmesi gerektiğini vurgular. Birincisi, belli tip toplumsal oluşumların ancak

<sup>15</sup> Ulus, *age*, s. 144.

<sup>16</sup> Ulus, *age*, s. 121.

<sup>17</sup> Ulus, *age*, s. 124.

<sup>18</sup> Karatani’nin bu yaklaşımının Kozo Uno’nun *Principles of Political Economy: Theory of a Purely Capitalist Society*, Harvester: Brighton, 1980’de geliştirdiği Marx’ın *Kapital*’inin yorumuyla uyumlu olduğunu geçerken belirtmeliyiz.

belli bölgelerde ortaya çıkmış olduğuna dair coğrafi belirlenimci anlayıştan uzaklaşmak gerekir. Örneğin, Asya despotizmi olarak adlandırılan dünya imparatorluklarına, Maya İmparatorluğu'nda olduğu gibi Amerika kıtasının tarihinde de rastlamak mümkündür. Roma İmparatorluğu ise bu tür bir toplumsal oluşum tipinin Avrupa'da da ortaya çıkabilme olumsallığının bulunduğunu kanıtlar. Feodal toplumsal oluşumun batı Avrupa ile eşleştirilmesi daha da sorunludur. Çünkü bu toplumsal oluşum tipine Asya'nın tarihinde de, özellikle de Japonya'da rastlanmaktadır. Toplumsal oluşum tipleri soyutlamasının gözden geçirilmesi gereken ikinci boyutu, söz konusu beş oluşum tipinin doğrusal bir gelişim çizgisi üzerinde birbirlerini izleyen ardışık aşamalar olarak düşünülmesidir. Oysa tarih, toplumsal evrimin doğrusal bir çizgi izlemediğini; aksine farklı toplumsal oluşum tiplerinin uzun dönemler boyunca yan yana, iç içe birlikte bulunmuş olduklarını göstermektedir.

## Karatani'nin Dört Mübadele Tarzı Kavramlaştırması

Karatani'nin kapitalist toplumsal oluşumunu sermaye-ulus-devlet üçlüsü olarak yeniden kurgulayışını aşağıdaki bölümde genel hatlarıyla inceleyeceğiz. Ancak buna geçmeden önce yukarıda belirttiğimiz dört mübadele tarzını kısaca tanıtmamız gerekiyor. Karatani, birinci mübadele tarzını A olarak isimlendirir. Bu tarz, klanlar (yani boy, uruk, budun vb. topluluklar) *arasında* daha büyük katmanlı topluluklar ya da üst topluluklar oluşturmayı sağlamış olan “hediye-karşı-hediye” ilkesine dayanan “karşılıklılık” sistemidir. A mübadele tarzı, üst topluluğu oluşturan topluluklar arasında eşitliği sağlamayı amaçlamış, bunu hediye-karşı-hediye ilişkisini kutsallaştırarak pekiştirmiştir. Kutsalın hediyeyle yerleşik olduğu inancı, bir taraftan hediyeye karşılık karşı-hediye vermeyi zorunlu hale getirirken, diğer taraftan toplumsal katmanlaşmayı ya da sınıfların ortaya çıkmasını engellemiştir. Bu nedenle, Karatani üst topluluğun onu oluşturan topluluklar ve bireyler üzerinde A tarzına dayalı olan bir “topluluk iktidarı” kurduğunu belirtir. Eşitliğin maliyeti üst topluluğun kurallarına uymak, yani özgürlükten feragat etmektir. Ancak topluluk iktidarı ona tabi olanların üzerinde mutlak bir egemenlik kuramaz. Üst topluluğu oluşturanlar kurallardan hoşnut olmazlarsa topluluğu terk edebilirler. Bundan dolayı topluluklar arasında şiddetli çatışmalar da ortaya çıkabilir. Öte yandan kurallara uydukları sürece, A mübadele tarzı altyapısı, topluluk iktidarı üstyapısını üretirken, ortaya çıkan hediye mübadelesi büyük topluluğu yeniden üretir.

Karatani, ikinci mübadele tarzını B olarak isimlendirir. Bu mübadele tarzı da topluluklar *arasında* ortaya çıkmıştır. Buradaki mübadele ilişkisi, A'nın karşılıklılık ilkesinden farklı olarak, “yağmalama ve yeniden-dağıtım” ilkesine dayanır. Yağmalayan topluluk, siyasi ve askeri işlevi tekeline alıp, tahakkümü altına aldığı topluluklara karşı kendini ayrıcalıklı bir sınıf olarak konumlandırır. Böylece üst topluluk yöneten-yönetilenler olarak sınıflara ayrışırken, ortaya yeni bir iktidar yani devlet çıkar. Devlet, ele geçirdiği ganimeti yönetilenler arasında dağıtarak, savaşa

karşı barışı ve düzeni tesis eder. Bunu yapmakla yönetilenlerin rızasını kazanır. Bir başka deyişle, B mübadele tarzı altyapısı üzerinde “devlet iktidarı” üstyapısı yükselirken, diğer devletlerle savaş devleti yeniden üretir.

Üçüncü mübadele tarzına geçmeden önce, konumuzu doğrudan ilgilendirdiğinden, Karatani’nin devlet tartışmasının iki önemli vurgusunu burada kısaca belirtmek gerekiyor. İlk olarak, siyaset kuramı açısından değerlendirildiğinde, Karatani’nin tartışması Thomas Hobbes’un devlet sorunsalına yakın durmaktadır. Nitekim Karatani bu konumu benimsediğini birçok yerde ifade eder. Hobbes, devletin, savaşa karşı barışı tesis edeceği taahhüdü ile kurulmuş olduğu öncülünden yola çıkar. Bu nedenle, devlet, güvenliklerini üstlendiği bütün birey, sınıf ve toplulukların doğal haklarından bazılarını kendisine aktarmalarını talep etmenin yanı sıra diğer devletlere karşı varlığını bağımsız yani egemen bir iktidar olarak vaz eder. Bu aslında devletin hem dışa hem de eşanlı olarak içe karşı kurulduğu anlamına gelir. Dışa karşı devlet diğer devletleri kendisi gibi egemen iktidarlara kabul eder. Bunu yapmakla diğer devletleri kendi egemenliğini kabul etmeye zorlar. Öte yandan, dışa karşı egemenlik iddiası içe karşı egemenliği zorunlu kılar. Devletin hem içe hem dışa karşı egemen bir iktidar olarak kurulduğunu görmek için “savaş durumuna” bakmak yeterli olacaktır. Savaş durumunda devlet onu oluşturan kişilerin tümünden, hatta yürürlükteki hukuktan bile bağımsız hareket eder. Daha sonra göreceğimiz gibi, devletin bu şekilde kavranması kapitalist toplumsal oluşumun bir Borromean düğümü olarak sermaye-ulus-devlet üçlüsü terkibinden oluştuğunu görmek için elzemdir.

Karatani’nin devlet tartışmasının burada belirtmek istediğimiz ikinci vurgusu, Marx’ın devleti kavrayışını anlamak için devleti paranteze aldığı en büyük eseri *Kapital*’e değil, Louis Bonaparte’ın bir kâbusu andırır biçimde Fransa’da bir imparator olarak iktidara gelişini incelediği *Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire*’i başlıklı eserine bakmak gerektiğidir. Bu kitapta Marx, *Kapital*’de analiz dışında bıraktığı devletin örgütlenmiş hali olan bürokrasinin, diğer toplumsal sınıflardan ayrı bir sınıf olduğunu vurgular. Ayrıca verili bir toplumsal oluşum olarak Fransa’da devlet iktidarına doğrudan odaklandığından, klasik siyasal iktisadın soyut çerçevesinde öne çıkarılan sınıfların (yani burjuvazi, büyük toprak sahipleri ve emekçiler) ötesine geçip, siyasal ve toplumsal alanda boy gösteren bir dizi başka sınıfa da bakar. Böylece klasik siyasal iktisadın üç temel sınıfına ek olarak, küçük burjuvazi, küçük toprak sahipleri ve köylüler de analize dâhil edilmiş olur.

Karatani’ye göre, böylesine geniş açılı bir çerçevede Marx, Louis Bonaparte’ın iktidara geliş nedenini, 1848 devrimi sonrasında halkoyuyla seçilen meclis ile seçmenler arasındaki ilişkide aramıştır. Marx’ın gördüğü biçimiyle, meclisteki temsilcilerle, bunların temsil ettikleri sınıflar arasında doğrudan bir ilişki olmadığından, birbirlerinden bağımsız hareket ederler. Bu anlamda, temsilciler temsil ettiklerini temsil edemeyebilirler. Bu durumda, temsil edilen farklı sınıflar gerçek temsilcilerine sırtlarını dönüp, bunlardan başka bir temsilciye yönelebilirler. İşte tam da böyle bir durum ve nedenle, Marx, Fransız halkının aradıkları ama bir

türlü bulamadıkları gerçek temsilcisini, sanki bir rüyadaymış gibi, Louis Bonaparte'ın şahsında bulmuş olduğunu söyler.

Karatani, Marx'ın birçok yorumcusunun da vurguladığı bu saptama hakkında iki önemli noktaya dikkat çeker. Birinci nokta, köylülerin bütün sınıflar arasında farklı bir konumda olmaları ile ilgilidir. Köylüler, hem taleplerini dile getirebilecek bir söylemsel donanımına sahip olmadıklarından, hem de mecliste gerçek temsilcileri bulunmadığından, temsil edilememe krizini doğrudan yaşayan sınıftır. Bu bağlamda, denetimsiz hükmetme iktidarını temsil eden Bonaparte'ı sadece taleplerini doğrudan iletebilecekleri gerçek temsilcileri olarak benimsememiş, aynı zamanda bir cumhurbaşkanından daha çok bir imparator olarak görmüşlerdir.

Ancak Bonaparte'ın bir imparator olarak kutsanıp, iktidarın tek sahibi olarak ortaya çıkması sadece köylülerin konumuyla açıklanamaz. İkinci bir etken de bürokrasinin konumuyla ilgilidir. Bürokrasi, halkoyuyla seçilen meclis ile meta üretim ve dolaşımının hareketlerine tabi olan piyasanın gerisine düşmüş bir konumda olduğundan, bunlardan bağımsız kararlar alıp, bu kararları ilk elden uygulamaya sokamamaktadır. 1851 küresel ekonomik krizinde meclis ve piyasa, her zaman olduğundan daha fazla bağımsız hareket etmek zorunda olan bürokrasinin önüne daha önce olmadığı kadar ciddi engeller olarak dikilmişlerdir. Bonaparte'ın imparator olmasıyla ortaya çıkan “istisnai durum” sayesinde bürokrasi, “sivil toplumun” önüne geçmiş ve dolayısıyla devlet tümüyle bağımsız, egemen bir iktidar olarak belirmiştir. Bir başka deyişle, bürokrasi yani devlet örgütlenmesi kendiliğinden toplumun önüne geçemediğinden, imparator olarak Bonaparte'ın arkasına sığınarak, meclis ve piyasa engellerini aşabilmiştir.

Bonaparte ise bu bağlamda istediği kişi ve sınıflardan istediğini gasp edip, bunu istediği kişi ve sınıflara dağıtan bahşedici lider rolünü üstlenmiştir. İşin ilginç yanı, Bonaparte'ın yağmalayarak dağıttıklarının, halkın büyükçe bir kesimi tarafından gerçekten de “lütuf” yani “hediye” olarak algılanmış olmasıdır. Kısacası, Karatani'ye göre, Marx burada devlet iktidarının bir üstyapı olarak “yağmalama ve yeniden-dağıtma” mübadele tarzı, yani B mübadele tarzı altyapısı üzerinde yükseldiğini göstermiş olmaktadır. Bir başka önemli nokta ise, Bonaparte'ın şahsında devletin, A mübadele tarzının hediye-karşı-hediye ilkesini kullanarak, alt sınıfların rızasını kazanıp, meclis ve piyasaya (yani burjuvaziye) karşı egemenliğini öne çıkarmış olmasıdır.

Karatani'nin C dediği üçüncü mübadele tarzına yani meta mübadele tarzına artık geçebiliriz. Karatani, Marx'ın *Kapital*'de diğer mübadele tarzlarını paranteze alarak, yalnızca meta mübadele tarzını incelediğini sıklıkla vurgular. Ona göre, Marx'ın belirtmiş olduğu gibi, meta mübadelesi de topluluklar arasında ortaya çıkmıştır. Ancak bir kez ortaya çıktıktan sonra, para sahibiyle meta sahibi eşit değer değişim ilkesine göre karşılıklı rızaya dayalı olarak ellerindekileri değiştirirler. Bu mübadele tarzında para, bütün metaların genel eşdeğeri meta olduğundan, para sahibi diğer metaların sahibinden üstün bir konumdadır. Para diğer bütün metaları satın alabilme kabiliyetine sahip tek meta olduğundan, ortaya “paranın iktidarı” yani

“sermayenin iktidarı” çıkar. Meta mübadelesi, para sahiplerinin daha fazla para yani sermaye biriktirmelerini mümkün kılarak eşitsizlik üretir. Bu anlamda da birbirlerine bağladığı topluluklar arasında ve içinde, sınıfları ve sınıf ilişkilerini üretir. Karatani burada da yine bir altyapı-üstyapı ilişkisine işaret etmektedir. Meta mübadelesi altyapısı üzerinde sermaye iktidarı üstyapısı yükselmektedir. Bu bağlamda, sermaye iktidarı, sermayenin farklı değer sistemleri arasında hareket ederek artık değeri ele geçirebildiği ölçüde, meta mübadele tarzı tarafından yeniden üretilir.

Karatani dördüncü mübadele tarzını D olarak adlandırır ve değişim kuralını karşılıklı-bağımlılık olarak tanımlar. Bununla birlikte D’nin mübadele ilkesini X olarak isimlendirmeyi yeğleyerek, belli bir ideolojik konuma indirgemekten kaçınır. Aslında D mübadele tarzı somut gerçeklikte hiçbir zaman hâkim olmamıştır; ancak özgür ve karşılıklı rızaya dayanan bir mübadele tarzını hâkim kılmayı hedefleyen evrensel dinlerle, sosyalist, komünist ve anarşist hareketlerin ortaya çıkış anlarında düzenleyici bir fikir olarak benimsenmiştir. Bu tür anlar, yani D’nin devrimci bir hedef olarak benimsendiği anlar, B ve C mübadele tarzlarının A’nın karşılıklılık ilkesini baskıladığı ortamlarda belirmiştir. Bu tür anlarda A mübadele tarzı devlet ve sermaye iktidarlarına karşı topluluğun iktidarını temsilen geri döner. Bir başka deyişle, özgürlükten feragat etmeden eşitliği arzulamak anlamına gelen D, “bastırılmışın geri dönüşü”dür.

## **Marx’ın Kapitalist Üretim Tarzının Özgüllüğünü Keşfi ve Sermaye-Ulus-Devlet Sisteminin Ortaya Çıkışı**

Karatani kapitalist toplumsal oluşumun dünyanın tümünde hâkim hale gelişini büyük ölçüde Wallerstein’ın “Modern Dünya Sistemi” yaklaşımına yaslanarak anlatır. Ancak yukarıda kabaca özetlediğimiz altyapıya eşitlediği mübadele tarzı çerçevesine sıkıca bağlı kaldığından, anlatısında Marx’ın sermaye kavramına Wallerstein’dan çok daha kapsamlı ve belirleyici bir yer verir. Karatani’ye göre, Marx *Kapital*’de sanayi sermayesinin otopoietik -yani kendi kendisini üreten- bir sistem meydana getirdiğini keşfetmiştir.

*Kapital* klasik siyasal iktisadın eleştirisidir. Öte yandan, Smith ile başlayıp Ricardo ile doruğa erişen klasik siyasal iktisat, merkantilist kuramın eleştirisidir. Merkantilistler değer in meta mübadelesi ile dolaşımda yani piyasada oluştuğunu ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık, klasik siyasal iktisat değer in emek tarafından üretimde yaratıldığı savını öne sürmüştür. Marx ise, klasik siyasal iktisadı değer in belirlenmesine üretim alanını dâhil ettiğinden dolayı olumlarken, dolaşım alanının yani meta mübadelesinin önemini gözden kaçırdığı için eleştirmiştir. Ona göre, sanayi sermayesi değeri emekçilere üretim sürecinde üretir, daha sonra üretilen metalleri dolaşım sürecinde satarak gerçekleştirir. Bu nedenle, sanayi sermayesi aynı zamanda bir tür ticari sermayedir. Bir başka deyişle, sanayi sermayesinin birikimi üretim alanına olduğu kadar dolaşım alanına da bağlıdır.

Bunun altında yatan temel neden ise, sanayi sermayesinin emek gücü metasını satın alarak ürettirdiği metaları emekçilere satmak zorunda olmasıdır. Bu şu anlama gelir: Sanayi sermayesi kendi devresi içinde üretmediği emek gücü metasını emekçilerden satın alarak, kendi devresi içinde emekçilere ürettirdiği metaları emekçilere satıp, artık değeri ele geçirir. Sanayi sermayesi birikimi üretilen metalar emekçiler tarafından satın alınmazsa durur. Marx'a göre, sanayi sermayesinin hâkim olduğu bir toplumsal oluşumun özgüllüğü buradan kaynaklanır. Bu toplumsal oluşumda "proletarya" üretim araçlarına sahip olmadığından, emek gücünü satmak zorundadır; bundan dolayı da aynı anda hem üretici, hem de tüketici olarak dolaşım alanına bağımlı olarak yaşamını sürdürür. Sanayi sermayesi birikimi yani sanayi kapitalizmi proleterleşme sürdüğü sürece sürebilir. Bu ise sanayi kapitalizminin tek bir ülkeyle sınırlı kalmayıp, dünyanın tümünü C yani meta mübadele tarzına dayalı olarak hâkimiyeti altına alarak proleterleştirme eğiliminde olduğu anlamına gelir.

Her ne kadar kapitalist toplumsal oluşum C mübadele tarzının hâkim oluşuyla tarihsel olarak diğer toplumsal oluşumlardan ayrılmışsa da, kapitalizme geçişle birlikte A ve B mübadele tarzları ortadan kalkmazlar. Aksine C ile özerk yapılar olarak birleşerek dönüşüme uğrayıp, "sermaye-ulus-devlet" üçlüsünü oluştururlar. Bu üçlü sistemin, on altıncı yüzyılda batı Avrupa'da ortaya çıkmış olmasının, oryantalistlerin iddialarının aksine, klasik Antik demokrasinin mirasına sahip olunması nedeniyle, Asya despotizmine sözde üstünlükle hiçbir alakası yoktur. Sermaye-ulus-devlet sisteminin batı Avrupa'da oluşumu, bu bölgenin, modern dünya-ekonomiden önceki dünya sistemini oluşturan dünya-imparatorluğunun dış-çeperinde kalmış olmasıyla ilişkilidir<sup>19</sup>. Batı Avrupa siyasi olarak kendisinden ileri bir uygarlık düzeyine erişmiş despotik dünya imparatorluklarının dışında kalmış olmasına rağmen, bunların teknoloji, bilim, din, ticaret kurumlarından yararlanarak gelişmiştir. Bununla birlikte, batı Avrupa'da bir dünya imparatorluğu kurulamamıştır. Bunun yerine, kendi aralarında sürekli savaş halinde olan aristokrasinin, istikrarsız barış anlaşmalarıyla oluşturdukları merkezi otoritenin (monarşinin) egemenliğini sınırlayan parçalı devlet iktidarı, yani batı Avrupa'ya özgü bir B mübadele tarzının hâkim olduğu feodal toplumsal oluşum ortaya çıkmıştır. Bu yüzden, batı Avrupa'nın kapitalizme geçişini kolaylaştıran olumsuzluk feodal düzenin çatışma ve çelişkilerinde aranmalıdır.

<sup>19</sup> Dünya-ekonomi ve dünya-imparatorluk siyasal iktisada Wallerstein'in tanıttığı kavramlardır. Dünya-ekonomi, 16. yüzyılda batı Avrupa'da ortaya çıkmış olan modern (kapitalist) dünya sistemini ifade etmek için kullanılır. Bu sistem, dünya piyasasındaki sınırsız sermaye birikiminin hareketlerine bağlı olarak birbirleriyle rekabet halinde olan egemen devletlerden oluşur. Bu sistemden önce dünya sistemi batı Avrupa dışında çok sayıda dünya imparatorluğundan oluşmaktaydı. Dünya imparatorlukları tek bir egemen devletin bir arada tuttuğu topluluklardan oluşuyordu. İmparatorluk devleti piyasayı bürokratik olarak denetimi altında tuttuğundan sermaye birikimi önünde siyasal bir engel vardı. Dünya-ekonomi batı Avrupa'dan dünyanın tümüne yayıldıkça bu engel ortadan kalktı.

Feodal düzenin içinde C mübadele tarzının gelişmesine koşut olarak aristokrasi, kır ve kent ekonomilerinden topladığı vergilerle ticari sermaye birikimine engel olmaya, monarşinin de ticaret üzerinden toplayabileceği vergileri azaltmaya başlayınca, burjuvazi ile egemenliğini genişletme arayışındaki kral arasında feodal düzene karşı bir ittifak oluşmuştur. Bu süreç içinde “mutlakiyetçi monarşi devleti” (“*absolutist monarchy state*”) ya da mutlak devlet ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle, mutlak devlet, kendi egemenliği adına C mübadele tarzının toplumsal oluşumda hâkim hale gelmesine yol açan sermaye-devlet birliğinin (yani sermaye-devletin) oluşturulmasına öncülük etmiştir. Karatani, bu nedenle, batı Avrupa’da burjuva devrimleriyle tarih sahnesine çıkacak olan ulus-devletten önce sermaye-devletin kurulduğunun altını ısrarla çizer. Çünkü ona göre, mutlak devlet, dünyanın neresinde olursa olsun, yürürlükte olan siyasi rejimden yani hükümet oluşum tarzından bağımsız olarak, kapitalist toplumsal oluşuma geçişte sermaye-devlet olarak her zaman öne çıkacak, meta mübadele tarzının toplumsal oluşumda hâkim hale getirilmesi işinde etkin ve özerk bir fail olarak süreci yönetecektir.

Sermaye-devlet, burjuva devrimleriyle aristokrasinin kültürel düzeyde sürdürdüğü sözde doğuştan gelen asalete dayalı ayrıcalıklarının neredeyse tümünden kurtulmuş, özellikle İngiliz Sanayi Devrimi sonrasında, Fransa, Almanya, ABD ve Japonya örneklerinden izleneceği üzere, sanayi kapitalizminin geliştirilmesinde etkinliğini giderek daha da artırmıştır. Bu, bir taraftan otopoietik bir sistem olan sanayi sermayesinin gereksindiği proletaryanın ve dolayısıyla piyasanın devlet eliyle yaratılması demek olan yukarıdan aşağıya bir ulus inşası sürecini, diğer yandan da korumacı ticaret politikaları başta olmak üzere, ulusal sermayenin yabancı sermayeye karşı desteklenmesini içermiştir. Ulus inşası, her ne kadar sermaye-devletin tepeden inmece bir projesi olsa da, süreç boyunca sermaye ve devlet iktidarlarınca baskılanan bir takım farklı toplulukların özgürlük ve eşitlik taleplerinde ortaklaşabilmelerini sağlayan “hayali bir topluluk” olarak aşağıdan yukarıya doğru da kurgulanmıştır<sup>20</sup>. Bu nedenle, ulusun ortaya çıkmasıyla hayali de olsa topluluk iktidarı, yani A mübadele tarzı zaman zaman D tarzına meylederek, varlığını sürdürmüştür. Böylece, sermaye-devlete ulus da bağlanmış, sanayi kapitalizminin Borromean düğümü tamamlanmıştır.

Bir sonraki bölüme geçmeden önce, vurgulamamız gereken son bir nokta kaldı. Sermaye-ulus-devlet sistemi, sanayi sermayesinin sınırsız birikim yönelimine bağlı olarak, batı Avrupa’dan diğer bölgelere doğru emperyalist bir genişlemeye yönelince, karşısında dünya imparatorluklarının iç-çeperindeki toplulukları bulmuş, bunları imparatorluklardan kopartarak ya sömürgeleştirmiş ya da sermaye-ulus-devletler olarak dünya sistemine katılmalarına yol açmıştır. Bu süreçte, küçülen imparatorlukların merkezleri ise kendi sermaye-ulus-devletlerini kurmaya

<sup>20</sup> Karatani, ulusu “hayali topluluk” olarak soyutlayan kavramı Benedict Anderson’ından ödünç alır. Bu kavramı özgün bir şekilde yeniden yorumlar. Karşılaştırmak için bkz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis yn., İstanbul, 1993.

çalışmaktan başka bir seçenek bulamamışlardır. İmparatorluklar, her ne kadar bu yönde önemli reformları hayata geçirmeyi başarmışlarsa da imparatorlukların düzenleyici fikri olan çok-uluslulukla uyumsuz olan ulusun inşasında büyük ölçüde başarısız olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu örneğinden dolayı iyi bildiğimiz gibi, imparatorluğun kurmaya çalıştığı sermaye-ulus-devlet üçlüsü, ancak imparatorluğun dağılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir projesi olarak önemli ölçüde başarılabilmiştir.

## **Türkiye’de 1960-1971 Yıllarında Solda Devlet Tartışmaları: Devlet Nedir?**

Türkiye’de radikal sol devrimci akımların hepsi- genellikle sol-Kemalizm olarak nitelendirilen Yön-Devrim hareketi de dâhil olmak üzere- Marksizm’den beslendikleri için Marksizm’in tarihsel materyalizm kuramına bağlıdır. Önceki bölümde vurguladığımız Marksist düşüncedeki devlet kavramlaştırmasına yönelik iki genel hattan Türkiye’de baskın olan görüş devletin üretim tarzı temelinde yükselen bir üstyapı kurumu olduğudur. Devlet, bu bağlamda, burjuvazinin işlerini yöneten bir organizasyon olarak görülmektedir. Aslında sol hareketler, giriş bölümünde de söz ettiğimiz üzere, 1960’lı yıllarda doğrudan “devlet”i tartışmamıştır. Devlet yerine kalkınma stratejisi bağlamında devletçiliği, sosyalizme varış stratejisi açısından ise bürokrasiyi, özellikle de orduyu tartışmışlardır.

Türkiye’de radikal sol hareketlerin, Avrupa ülkelerinin aksine Türkiye’de burjuvazi henüz devlete egemen olacak derecede güçlü olmadığından dolayı devleti görece özerk bir kurum olarak değerlendirdiklerini de söyleyebiliriz. Türkiye solunda etkin hemen her hareket için -arada nüanslar olsa da- Türkiye’de egemen sınıflar derebeylik kalıntısı özellikler taşıyan büyük toprak sahipleri ve komprador/işbirlikçi nitelikte sermayedar sınıfıdır. Bu kesimler devlete Demokrat Parti (DP) iktidarı zamanında tamamen egemen olmaya çalışmışsa da ordu sisteme müdahale etmiştir. 27 Mayıs askeri müdahalesi Türkiye’de burjuvazinin henüz tam anlamıyla devlete egemenliğini kuramadığını gösterir niteliktedir. Ordu, tarihsel gelenekleri ve Kemalist eğitimi-ideolojisi nedeniyle ilerlemeci, milliyetçi, anti-emperyalist olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda dünyanın başka yerlerinde ordular burjuvazinin tahakküm aracı olarak halka karşı kullanılırken Türkiye’de solcuların büyük kısmında ordunun ülkenin özgün tarihsel ve siyasal koşullarından ötürü farklı bir karakteri olduğu kanısı yaygındır<sup>21</sup>. Doğan Avcıoğlu önderliğindeki Yön-Devrim hareketi, Mihri Belli önderliğindeki Milli Demokratik Devrim hareketi ve bu hareketten doğan gençlerin kurdukları örgütlerin çoğu, kısmen de TİP, Türk ordusunun sosyolojik yapısına -halk çocuklarından oluşmasına- ve Kemalist, ilerlemeci, vatansever/milliyetçi karakteriyle de antiemperyalist niteliklerine dikkat çekerler. Özellikle Yön-Devrim hareketi ve MDD, 1962-1963 Talat Aydemir’in

<sup>21</sup> Ulus, *age*, s. 40-41, 49-50, 218-220, 244-245; Atılın, 2007, s. 321, 369, 382-386, 397-399.

darbe girişimleri sırasında, 1965 seçimlerinde Adalet Partisi'nin zaferi sonrasında ve 12 Mart'a doğru ordunun burjuva demokratik devrimleri gerçekleştirerek, Türkiye'yi emperyalist ağlardan kurtararak sosyalizme giden yolu açabileceğini iddia etmişlerdir. Burada ordunun “bürokrasi” içerisinde fonksiyonu bağlamında değil de subayların “asker-sivil aydın zümre”, “zinde güçler” “milliyetçi devrimciler” gibi aydın ve reformist, devrimci nitelikleri açısından değerlendirildiğini belirtelim. Özellikle Yön-Devrim hareketine göre asker ve sivil aydınlar eğer tam bağımsızlık ve kalkınmanın (çağdaşlaşma-sanayileşme- modernleşmenin) ancak kapitalist olmayan yoldan gerçekleştirilebileceğine inandırılırsa bunun mümkün olduğu iddia edilir. Dolayısıyla, bu sınıfsal ilişkiler ve ordunun devlet bürokrasisindeki rolünden çok bir bilinç meselesidir.

Yön hareketi “ara tabakalar” adını verdikleri asker-sivil bürokrasinin Türkiye'deki bağımsız konumunu ve 27 Mayıs'ta olduğu gibi bunun politik sonuçlarını şu şekilde açıklamıştır:

Bu bir mütecanis sınıf, hatta mütecanis bir tabaka değildir. Ama hakim sınıfların nispeten zayıf olduğu toplumlarda, içinden çıktıkları sınıf ve tabakadan bağımsızlaşmaktadır (lar). Ara tabakalar, politik hayatta sonucu tayin edici unsurdur. Bu büyük güçlerinin bilincine varmışlardır ve bu bilinç onları bağımsız kılmaktadır. Bu arada tabakalar toplumun ileri kesimini teşkil etmektedirler. Çıkarları modernleşme ve hızlı kalkınmadan yanadır. Toplum hayatındaki önemli rolleri dolayısıyla, öncü bir rol oynama, kendilerini özel çıkarlarının üstüne çıkmaya zorlayan tarihi bir misyona sahip sayma eğilimindedirler. Bu tabakalar, burjuvazi kalkınma çabasında başarısızlık gösterdiği ve kütlelerden gelen sosyal baskı arttığı ölçüde, kapitalist olmayan bir kalkınma yoluna yönelebilmektedirler<sup>22</sup>.

Doğan Avcıoğlu'nun yazısında da görülebildiği üzere, burada bazı çıkarsamalara dayanarak bu tez oluşturulmuştur. Bunların ilki, Türkiye'nin henüz yarı-feodal ve yarı-sömürge olduğu tezidir. Tarımdaki kapitalist ilişkiler yerine Türkiye'de bir toprak reformunun yapılmamış olmasına, büyük toprak sahiplerinin bulunmasına dayanılarak bir “yarı feodalizm” saptamasında bulunulmuştur. Türkiye'de yabancı sermayenin varlığı, bazı ortaklıkların varlığı ve Türkiye'nin NATO üyesi olması onun yarı-sömürge olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Üretim araçlarının devletin elinde olduğu, özel mülkiyetin görece sınırlı olduğu bir üretim biçimi ise doğrudan “kapitalist olmayan” sistem olarak nitelendirilmiştir. Burada üretim araçlarının mülkiyeti dışındaki etkenler, emekçilerin hür ve ücretli, sözleşmeli çalışması, tüketim ve dağıtım ilişkileri gibi etkenler göz önünde bulundurulmamıştır. Son varsayım da bu “ara tabakalar” denilen, aslında görece bağımsız tutumlar sergilediği bütün sol hareketler tarafından saptanan kesimin

<sup>22</sup> Ulus, *age*, s. 94; orijinal metin, Doğan Avcıoğlu, “Sosyalizm Tartışmaları: Bir Sosyalist Stratejinin Esasları”, *Yön*, sayı 185, 1966, s.7-8.

kendi hegemonyası/çıkarı için değil de emekçi halk yararına işler yapacağı varsayımıdır. Diğer bütün sınıflara, ait oldukları sınıfsal kategorilere göre siyasi tutumlar atfedilirken, “ara tabakaların” “bilinç” ile tutum sergileyebildikleri iddia edilmiştir. Ara tabakalar olarak tanımlanan bürokrasinin cumhuriyetin erken dönemlerindeki “devletçilik” uygulamasının halk yararına olmayışı belirlenmekle beraber, bu durum ekonomi paranteze alınarak yönetimde bulunan kişilerin siyasi ve ideolojik görüşlerine dayandırılmıştır<sup>23</sup>. Yönetici konumdaki kişiler batıdan etkilendikleri için kapitalizme yakındırlar; eğer onlara sosyalist bilinç kazandırılırsa devletçiliği daha etkin bir kalkınmaya yönelik ve halk yararına kullanmaları da mümkündür.

Benzer gerekçelerle MDD hareketi de ordunun Milli Demokratik Devrim sürecinde önemli bir rol oynayabileceğini savunmuştur. Hareketin önderi TKP geleneğinden gelen ve 1960’lı yıllarda kendisini TKP’nin “aktif Politbürosu” olarak tanımlayan Mihri Belli<sup>24</sup> sol içindeki tartışmalara Marksist kuram çerçevesinde katkıda bulunmuş ve giderek devrimci öğrenci gençlik üzerinde (68 kuşağı üzerinde) etkili olmuştur. Belli, milli demokratik devrim stratejisini öncelikle E. Tüfekçi takma adıyla *Yön* dergisi sayfalarında okurlara tanıtmıştı<sup>25</sup>. Böylelikle daha çok Kemalizmin yeniden yorumlanması diyebileceğimiz sürece daha Marksist bir açılım kazandırmıştı. Belli, daha sonra görüşlerini *Milli Demokratik Devrim* adlı kitabında pekiştirdi. Hem bu kitapta hem de *Yön*’deki yazılarında Belli, makalenin önceki bölümünde değindiğimiz Marx’ın *Louis Bonaparte’in On Sekiz Brumaire*’i eserine referans vererek “devlet memurlarının” devrimci süreç içerisinde ve strateji içerisinde neden ayrı bir kategori olarak ele alınması gerektiğini belirtmişti. Belli, Marx’ın Fransa için yaptığı şekilde Türkiye’de sayısı “yarım milyona yakın zümrenin” “özel” olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştı. Bu zümreyi “asker-sivil aydın zümre” kategorisi içinde değerlendiren Belli bu kesimi özerk bir tabaka hatta sınıf olarak ele almıştı ancak Marksist devlet teorisi açısından bunu soruna dönüştürmemişti. Üretim tarzı bakışı gereği geçici bir durum olarak değerlendiriyordu:

Asker-sivil aydın zümre, Türkiye’de orduda olsun, devlet mekanizmasında olsun, kilit noktaları elinde tutmaktadır. Bu zümre, Tanzimat’tan bu yana, Türkiye’nin yönetimini çok kez tekelinde tutmuş, hiç değilse bu yönetimde önemli bir rol oynamıştır. Yüz yıldan uzun bir süredir Türkiye tarihindeki

<sup>23</sup> Ulus, *age*, s. 45-49.

<sup>24</sup> Mihri Belli, 1940 yılında TKP’ye üye olmuştu ve 1943’te Merkez Komite üyeliğine getirilmişti. 1951 tutuklamalarında cezaevine giren Belli, TKP içindeki bölünmelerde Zeki Başutmar’ın karşısında yer almıştı. Başutmar, 1960’lı yıllarda Sovyetler Birliği’nde TKP Dış Bürosu’nu örgütlemişti. Başutmar’ı Sovyetler Birliği’nin atadığına inanan ve bu nedenle onu tanımayan Belli kendisini ve bir grup arkadaşını TKP’nin “aktif Politbürosu” olarak tanımlamıştı. Atılın, 2007, s. 369; Ulus, *age*, s. 211.

<sup>25</sup> Ulus, *age*, s. 214.

gelişmeler bu zümrenin damgasını taşır. Pek yakın bir geçmişe kadar toplumda son söz bu zümrenindi. Ağa, eşraf, işadamları ikincil durumdaydı<sup>26</sup>.

II. Dünya Savaşı sonrasında emperyalist tekellere bağlı ticaret burjuvazisinin, taşra eşrafı ve feodal ağalarla ittifak halinde “bir güç olarak ortaya çıktığına” değinen Belli, ordunun bu sınıfların yanında “emperyalistler” ile uzlaşmayacağı kanısındaydı. İdeolojik-tarihsel nedenlerin yanında bu tür bir uzlaşma için maddi temelin olmadığını vurgulayan Belli, Türkiye’de “nimetler” sayılı olduğu için “her iki tarafı da sevindirecek biçimde üleştirilemezdi” diyerek bunu açıklamıştı<sup>27</sup>. Aslında Belli “üleşim”den söz ederek tam da Karatani’nin baktığı biçimde bir mübadele tarzından bahsediyordu ve buradan yola çıkarak bürokrasinin ideolojik nedenlerle beraber ekonomik nedenlerle de taşra burjuvazisi-feodal ağalar-ticaret burjuvazisi egemenliği ile bir uzlaşma içine girmesine pek olanak vermiyordu. Ayrıca Belli’nin “yobazlar” olarak da nitelediği taşra eşrafı ve feodal ağalara karşı aydınlanma değerlerini, laikliği, modernleşmeyi ve milliyetçiliği savunan asker ve sivil bürokrasinin bu güçlere karşı sosyalistlerle beraber bir ittifak içine gireceği de MDD savları arasındaydı<sup>28</sup>. MDD, yayın organı *Türk Solu* ile “tüm milli güçleri” “faşizme karşı, gericiyle karşı birleşme” çağrısında bulunmuştu. MDD hareketi bu bağlamda 1968 yılında Türkiye Devrimci Güç Birliği’ni (Dev-Güç) kurdu ve bu kuruluşu bir bildiri ile halka duyurdu. Bir hayli milliyetçi söylemi olan bildiri aydınlanmacı ve Kemalist söyleme sosyalizmden daha yakındı. Bu kuruluşun yönetim komitesi başkanı eski Milli Birlik Komitesi üyesi Tabii Senatör Kadri Kaplan’dı. MDD’nin yayın organı *Türk Solu’nda* Dev-Güç devrimci iki Türk hareketini, sosyalizm ve Kemalizmi birleştiren bir örgüt, “millici örgütlerin birliği” olarak değerlendirilmişti. Dev-Güç’ün bildirisinde bu birleşme şu şekilde duyurulmuştu:

İnanıyoruz ki zafer *müspet düşünceli* Atatürkçülerin olacak ve yüce Türk halkı, kaderini gölgeleyen bu musibetler zincirini kırıp *hür düşünceli ve adaletli bir* toplum düzeni içinde, kendi *aklının*, azminin, ve emeğinin gücü ile, çağdaş uygarlığın aydınlık yolunda hızla yürümek imkanına kavuşacaklardır. Yine inanıyoruz ki büyük *Ata’nın* önderliğinde Kurtuluş Savaşı’nın bayrağını dalgalandıran *büyük milletimiz*, *ulusal ülküyü bir bütünlük halinde* yürütmeye devam edecektir<sup>29</sup>.

MDD hareketi, TKP geleneğinin etkisi ve dönemin SBKP’nin az gelişmiş

<sup>26</sup> Ulus, *age*, s. 216-217. Orijinal metin, Mihri Belli, “Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı”, *Yön*, sayı 175, 1966, s.10-11. [E. Tüfekçi mahlasıyla].

<sup>27</sup> Ulus, *age*, s. 217.

<sup>28</sup> Belli yazılarında bu zümre için bazen “asker-sivil aydın zümre”, bazen “asker-sivil bürokrat zümre” tanımını kullanır. Ulus, *age*, s. 217.

<sup>29</sup> Ulus, *age*, s. 228; orijinal metin: “Dev-Güç Gerçekten Dev Olan bir Güçtür”, *Türk Solu*, sayı 26, s. 1.

ülkeler için önerdiği aşamalı devrim stratejisinin etkisi altında devrimin belli aşamalardan geçerek gerçekleşebileceği kanısındaydı<sup>30</sup>. Aşamalı devrim kuramına göre sosyalizmin kurulmasından önce tam bağımsızlığın sağlanması, milli bir kapitalizmin gelişmesi ve halkın feodal dönemden kalma alışkanlıklarını-inançlarını bırakarak “ulus bilinci” ne geçmeleri gerekiyordu. Belli sosyalizme “kestirme yol olmadığını”, halkta önce “ulus” bilincinin yerleşmesi gerektiğini ve sosyalizme “Kemalizm” üzerinden geçilebileceğini ileri sürmüştü<sup>31</sup>. Hatta Belli “Kemalizmle sosyalizm arasında aşılmaz duvarlar yoktur” diyerek iki ideoloji arasındaki benzerliğe dikkat çekmişti<sup>32</sup>. Belli ve MDD hareketi sosyalizm veya bağımsızlık hareketinin gerçek milliyetçilik olduğunu vurguluyordu<sup>33</sup>. Sosyalizme geçiş, MDD aşamasından sonra gerçek bir işçi partisinin, Komünist Parti’nin yasal olarak kurulabilmesiyle ve eğer emekçi sınıflar isterlerse onların öncülüğünde bir sonraki aşama olarak kurulacaktı<sup>34</sup>. Aşamalı devrim stratejisine bağlı olan Belli, sosyalist

<sup>30</sup> Bu sol yazında “aşamalı devrim stratejisi” olarak adlandırılır. Metin Çulhaoğlu’na göre, Türkiye sosyalist hareketi TKP’nin kurulduğu 1920’den 1960’a kadar geçen dönemde temel olarak aşamalı devrim stratejisini benimsemiştir. Metin Çulhaoğlu, “Dört Gösterge Işığında Türkiye Sosyalist Hareketi”, *2000’li Yıllarda Türkiye 1: Sürekli Kriz Politikaları*, Neşecan Balkan ve Sungur Savran (haz.) içinde, İstanbul, Metis yn, s. 190, Atılğan, *age*, s. 368. TKP Dış Büro 1962 yılındaki Kongre’sinde ordunun devrimci rolü üzerine Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin 22. Kongre kararlarını benimsemişti. Ulus, *age*, s. 302. Ancak, TİP ile MDD arasında strateji tartışması yükselince “aşamalı devrim” stratejisini reddeden TİP’i daha önce eleştirdiği halde, MDD’ye karşı desteklemeye başladı. TKP Dış Büro’nun strateji tartışması içindeki konumu için bkz. Ulus, *age*, s. 302-337.

<sup>31</sup> Ulus, *age*, s. 220-232.

<sup>32</sup> Ulus, *age*, s. 219. Orijinal metin: Belli, “Türkiye’de Karşı-Devrim”, *Türk Solu*, sayı 64, 1969.

<sup>33</sup> Ulus, *age*, s. 221.

<sup>34</sup> Mahir Çayan önderliğinde devrimci gençler MDD hareketini özellikle pasif biçimde sol bir darbe beklemekle suçlayarak THKP-C’yi kurdular. Örgütün genç teorisyeni olan Mahir Çayan, MDD’nin Türkiye’nin yarı feodal ve yarı-sömürge olduğu tespitlerini korumakla beraber dönemin sol hareket ve partilerini uygun devrimci strateji oluşturmamakla eleştirmişti. Çayan’a göre, Yön-Devrim hareketi ve Mihri Belli önderliğindeki grup ordunun bütününi yanlış biçimde Kemalist-devrimci-anti-emperyalist olarak görüyor ve pasif biçimde sol bir darbe bekliyordu. Çayan, MDD’nin işçi sınıfının öz örgütü kurulmadan yürütülemeyeceğini ve Kemalistlerle, asker-sivil aydın zümre ile ancak işçi sınıfının özörgütü öncülüğünde “milli cephe” oluşturulursa MDD’nin başarıya ulaşacağı görüşünü ileri sürmüştü. Çayan, “revizyonizm” ile suçladığı TİP’i ise içinde bulunulan çağda sosyalizme barışçıl yollardan geçiş olamayacağını ileri sürerek eleştirmişti. Lenin’in “kesintisiz devrim” kuramını benimseyen Çayan, burjuvazinin yarım bıraktığı devrimin proletarya öncülüğünde tamamlanıp bu devrimin hızla (kesintisiz biçimde) sosyalist devrime dönüşmesi tezini benimsemişti. Proletaryanın öz örgütü ve işçi-köylü halkın emperyalizme-feodalizme karşı direnişe geçmesi için öncülük rolü üstlenecek olan THKP-C, Çayan’ın “Politikleşmiş Askeri Savaş Stratejisi” adını verdiği silahlı propaganda taktiği ile devletin güçsüzlüğünü halka göstererek halkın direnişe geçmesine öncülük edecek parti-cephe örgütüydü. Kızıldere’de

hareketin de destek verdiği güçlü kapitalist yapıyla ve milliyetçilikle emekçi sınıfların nasıl mücadele edebileceğini “sonraki aşama” olarak görerek açıklamıyordu<sup>35</sup>.

Sivil ve askeri bürokrasinin, özellikle de ordunun Türkiye tarihinde ilerici bir rol oynadığını kaydetmekle beraber batıda burjuvazinin 19. Yüzyılda “devrimci barutunu tüketmesi” gibi TİP de yukarıda kısaca özetlediğimiz tezlere yönelik olarak artık ordunun “devrimci barutunu tükettiği” görüşünü ileri sürmüştü. TİP bunu Türkiye’deki başat ekonomik sistemin kapitalizm olmasına dayandırmıştı. Türkiye’de feodal kalıntılar mevcuttu ve Türkiye az gelişmiş bir ülkeydi ancak esas olarak egemen sistem kapitalizmdi<sup>36</sup>. Ayrıca, Türkiye demokrasisi de yeterince gelişmişti. TİP’in kurulmasına geçit veren yeni anayasa emekçilerin örgütlenebilmesi için gerekli imkânları sağlamıştı. Kapitalizm derinleştikçe emekçi halklar ile sömürücü güçler arasındaki sınıf çelişkisi daha görünür olacaktı. Bu durumda TİP artık ülkenin önündeki devrimci adımın “sosyalist devrim “aşaması olduğunu ileri sürerek Türkiye devrimci hareketine yeni bir açılım getirmişti. SBKP egemenliğindeki komünist partiler emperyalizme bağımlı azgelişmiş ülkelerde aşamalı devrim stratejisini benimsediği için TİP’in stratejisi eşsizdi<sup>37</sup>.

Demokratik devrim stratejisini kuvvetle eleştiren ve parti içinde etkinlik kazanmasını önlemeye çalışan TİP, sosyalizmi ancak halkın kurulabileceğine dikkat çekti ve darbe ile sosyalizme gidecek yolları Türkiye için uygun bulmadığını sık sık

---

örgüt önderliği ortadan kaldırıldı ve halkın bir kısmı devletin zayıflığından dolayı değil güçlü ve ezici olmasından dolayı 1970’lerde farklı taktikleri benimseyen parti-cepheler kurdu. İbrahim Kaypakkaya da MDD’den koparak kendi gerilla örgütünü kurmuştu. Başta Perinçek’lerle hareket eden Kaypakkaya onları pasifizmle, yasal çalışma yollarını seçmeleri gibi nedenlerle suçlayarak Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi [TİİKP]den ayrıldı. Kaypakkaya kendi gerilla örgütü Türkiye Marksist-Leninist Komünist Partisi [TKP-ML]yi kurdu ve Doğu Anadolu Bölgesine halkı örgütlemeye gitti. Kaypakkaya dönemin sosyalistleri arasında ordu ve Kemalizm konusunda en radikal duruşu ve kopuşu yaşamış, Kemalizme dair yeni bir konum almıştı. Kemalizmi, MDD hareketi gibi “küçük burjuva radikalizmi”, “küçük burjuva milliyetçiliği” ve “ilerici” bir siyasal ideoloji olarak değerlendirmeyen Kaypakkaya henüz Kurtuluş Savaşı’nda Kemalizmin hem feodalizmle hem de emperyalizmle uzlaşmaya başladığını ileri sürmüştü. Kürt sorununu “milli” sorun olarak değerlendiren Kaypakkaya, Kemalist rejimin emekçi sınıfı baskıladığını, halka ve sol hareketlere karşı zulüm uyguladığını öne sürmüştü. Halkı örgütleme girişimleri sırasında yakalanan Kaypakkaya ağır işkencelerle öldürüldü. MDD ayrışması, tartışmalar ve gerilla örgütlenmeleri, tezleri ve eylemleri için bkz. Ulus, *age*, 230-291.

<sup>35</sup> Ulus, Belli ile sözlü görüşme, 17 Mayıs 2006, İstanbul.

<sup>36</sup> TİP içinde farklı görüşler mevcuttu ve özellikle 1964 yılından itibaren partide yoğun tartışmalar yaşandı. Parti birçok konuda fikir ayrılıkları nedeniyle sonunda bölündü, dağıldı. Bu tartışmalar özellikle devrim sürecinde aydınların ve ordunun rolü üzerinde yoğunlaşmıştı. Bkz, Ulus, *age*, s.139-210; ayrıca bkz., Atılğan, 2007, s. 434-527.

<sup>37</sup> Atılğan, 2007, s. 368; Ayrıca bkz. Nail Satılğan, “Türkiye Sosyalist Hareketinin En Can Alıcı On Yılı: Dikkatle Yazılması Gereken bir Tarih”, *Virgöl*, 53, s. 19-22.

tekrarladı<sup>38</sup>. TİP'in önder kadrosundan Behice Boran, henüz TİP'e girmeden bir aydın hareketi olarak gördüğü Yön hareketine karşı çıkmış ve sosyalizme gidecek "kestirme yol" olmadığına dikkat çekmişti<sup>39</sup>. Boran, Yön'e karşı gerçekten halka dayanan bir iktidarın, halkın "pasif" rol oynadığı değil de "aktif olarak" memleketin idaresinde, reformların tasarlanmasında ve uygulanmasında rol oynadığı bir iktidar şekli olduğunu vurgulamıştı.

Yön-Devrim ve özellikle MDD ile mücadelesi sırasında TİP önderliği, orduya dayanan stratejilerin yanlışlığını genellikle iki nedenle açıklıyorlardı. Bunlardan ilki sosyalizmi ancak halkın kurulabileceği yöndeki yaklaşımlarıydı<sup>40</sup>. Sosyalizm halkın her aşamasında etkin rol oynadığı bir sistemdi. İkincisi ise, Türkiye tarihinde yönetici sınıfların, devletin oynadığı baskıcı, "ceberut" geçmişinden dolayı halkın tepeden inme sistemlere kuşku bakması ve bunları onaylamamasıydı<sup>41</sup>. Yani, bu tür yöntemler, dönemin Sovyet ideologlarının da kuramlarında yer aldığı biçimde bazı ülke halkları için uygun olabilirdi; ancak Türkiye'nin, Parti Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın ifadesiyle "'Osmanlı tipi' merkezîyetçi, tekeldi, tepeden inme, ceberut devlet anlayışı ve yönetim" geçmişi dolayısıyla halk bu tür bir yönetimi kabul etmezdi<sup>42</sup>. TİP, Türkiye'de sosyalizmin ancak demokrasi içerisinde, halkın kendi örgütlenmesiyle ve iktidara gelmesiyle kurulacağı fikrini benimsemişti. Parti başkanı Aybar örneğin bir konuşmasında bu durumu şu şekilde açıklamıştı:

Bir yeni 27 Mayıs ile sosyalizmin kestirmeden kurulabileceğini düşününler varsa, bu kimseler hata içindedirler. Çünkü halkımız (Osmanlı tipi devlete) bir dönüştür diye, tepeden inme sosyalizm denemesine, hiç değilse pasif kalmak suretiyle, karşı koyacaktır<sup>43</sup>.

Parti önderlerinden Boran, benzer görüşle, 27 Mayıs anayasasının halk yararına olmasına rağmen Türkiye'deki devlet geleneği ve geçmişi nedeniyle halkın askeri müdahaleyi desteklemediğine şu şekilde dikkat çekmişti:

Halkın 27 Mayıs'a tepkisi 'halka rağmen halkçılık' görüşünü savunanların, 'Hele bir iktidara gelelim, halk yararına işler yapalım bizi anlamayan halk o zaman anlar ve tutar' diyenlerin yanlışlarını veya yanlışlıklarını ispat eden

<sup>38</sup> Ulus, *age*, s. 135, 139-179.

<sup>39</sup> Ulus, *age*, s.141-142. Orijinal metin, Boran, "Kestirme Yol Yoktur", *Sosyal Adalet*, sayı 11, 1963, s. 3. Boran'ın bu yazısının Albay Talat Aydemir'in ikinci darbe teşebbüsünden hemen sonra yayımlandığını hatırlatalım. Boran metni darbeyi desteklediğini düşündüğü solculara, özellikle Yön çevresine karşı yazmıştı. *Yön* dergisi başarısız girişim sonrasında darbeyi desteklediği iddiasıyla uzun süreli bir kapatma cezası aldı. Yayın hayatına tekrar 25 Eylül 1964'te geri döndü. Ulus, *age*, s. 61.

<sup>40</sup> Ulus, *age*, s. 142-158.

<sup>41</sup> Ulus, *age*, s. 158, 175-176.

<sup>42</sup> Ulus, *age*, s. 176-177.

<sup>43</sup> Ulus, *age*, 158.

somut bir örnektir. Halkla hal-hamur olmadan, onun güvenini önceden kazanmadan, onu bilinçlendirip politik bir güç halinde örgütlemeyen iktidara geçenler meselelere doğru çözüm yolu bulamazlar ve bulduklarını da zorla halka kabul ettiremezler. Hele bizim halkımıza hiç!<sup>44</sup>

TİP önderliğine göre halkımızın aydınların veya bürokrasinin tepeden inme hareketlerine kuşkuyla hatta tepkili yaklaşmasının nedeni halkın “Osmanlı tipi ceberut devlet geleneğinden” çok çekmiş olmasıdır. 1960’lı yıllarda Türkiye sol hareketlerinde strateji tartışması bağlamında Osmanlı yapısı tartışması yürütülmüştü<sup>45</sup>. Aslında bu tartışma entelektüel bir tartışmanın çok ötesinde devrimci strateji ile yakından ilgilidir. Sonuç bölümünde açmaya çalışacağımız üzere, bu önemli kavramsal arayış, ne yazık ki, solun hararetili pratik gündemi içerisinde ciddi bir kuramsal etki yaratamayacak, klasik dönem Osmanlı devlet oluşumundan sermaye-devlete geçiş sürecinin anlaşılmasında oynayabileceği kritik rol fark edilemeyecek ve bir zaman sonra köşeye itilecektir.

## Türkiye Solunda Osmanlı Tipi Devlet ve Devrimci Güçler Tartışması

TİP önderliği, devletin egemen güçlere karşı görece özerkliğinin Türkiye’nin Avrupa tarihinden farklı olarak “ceberut devlet” geçmişinde yattığını ileri sürer. Buna göre, Osmanlı, merkezi gücü ve ekonomik gücü kendisinde toplayan güçlü bir devlet geleneğine sahipti. Bürokratlar da burada devlet adına artı ürüne el koyan “egemen sınıf” içerisinde konumlanmıştı. TİP önderliği, özellikle de parti başkanı Aybar, sık sık halkın üzerinde yönetici olarak yükselen bu sınıfın, Cumhuriyet döneminde Türkiye’de kapitalizmin gelişmiş olmasına rağmen burjuvazi üzerinde Osmanlı’dan kalma alışkanlıkla egemen davranışını sürdürdüğüne dikkat çekmiştir<sup>46</sup>. Bu durumda halkçı, sosyalist hareketler diğer egemen kesimlerle beraber bu kesime karşı da bir bakıma “sınıf mücadelesi” vermek zorundaydı. TİP önderliği, Osmanlı İmparatorluğunu “ceberut devlet” olarak tanımlarken, Cumhuriyetin erken döneminde tek parti iktidarını yürütmüş olan Cumhuriyet Halk Partisi’ni (CHP) “Osmanlı tip ceberut devlet geleneğini” sürdüren bir parti olarak nitelendirmişti.

Aybar’ın ATÜT kavramını kullanmaktan kaçınmakla beraber parti içinde iktisat doçenti Sencer Divitçioğlu’nun ve İdris Küçükömer’in Osmanlı toplumu

<sup>44</sup> Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 57.

<sup>45</sup> Öncelikle Behice Boran ile *Yön* yazarları Cahit Tanyol ve Doğan Avcıoğlu arasında Osmanlı Devleti’nin toplumsal-ekonomik yapısı üzerinde bir tartışma yürütüldü. Daha sonra MDD-SD tartışmasında asker ve sivil aydınların siyasal rolleri, tutumları genellikle Osmanlı-Türk tarihine dayandırılarak açıklandı. Bu tartışmalar için örneğin, bkz. Atılğan, 2007, s. 334-353, 369-370, 388-401; Ulus, *age*, 145-202, 218-224.

<sup>46</sup> Karatani’nin iki bürokrasi arasındaki fark üzerine çözümlemesi için bakın...

üzerindeki çalışmalarından etkilendiği veya en azından Osmanlı-Türk toplumunun egemen sınıfları için onlarla benzer çıkarımlarda bulunduğu konuşmalarından bellidir. Divitçioğlu, Osmanlı'nın sosyoekonomik yapısını Marx'ın doğu toplumları üzerine tam geliştiremediği çalışmasından etkilenecek "Asya Tipi Üretim Tarzı" daha doğrusu "az-bozuk ATÜT" olarak tanımlamıştı<sup>47</sup>. Osmanlı'da devlet memurlarının devlet adına vergi toplama hakkı vardı ve bürokrasinin gücü buradan kaynaklanıyordu<sup>48</sup>. Bu devlet yapısı Cumhuriyet rejiminde "sınıf" görünümü almış subaylar zümresinden oluşmuştu. Gücünü devletten alan ve kendini devletle özdeşleştiren subaylar ekonominin hala devlet tarafından idare edilmesi nedeniyle bazı ayrıcalıklar edinmiş ve "kapıkulları" arasına girmişti. Sonuçta, devlet adına iş görüyor gibi gözükmeye rağmen aslında kendi yararına iş gören bir kapitalistler sınıfı yaratılmıştı<sup>49</sup>. Aybar'a göre Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) karşısına muhalefet partisi olarak çıkan DP'nin niyeti de "devlet işlerini doğrudan kendi yönetimlerine almaktır". Aybar, sol hareketler bunu "karşı devrim" olarak nitelendirse de, 1950 seçimleri sonucundaki iktidar değişimini halkın "en eski egemen güçleri asker ve sivil bürokrasiyi yönetimden" uzaklaştırması nedeniyle kısmen olumluyordu<sup>50</sup>.

<sup>47</sup> Mehmet Ali Aybar'ın düşünce sistemi üzerine kapsamlı bir çalışması bulunan Barış Ünlü, siyasal iktidarın nasıl kazanılacağı üzerine *Yön*'de başlayan tartışmalarda Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) üzerinden bir tartışma yürütebileceğini ilk ortaya atan kişinin Niyazi Berkes olduğunu belirtmiştir. ATÜT tartışmasına daha sonra Selahattin Pilav katılır. 1965 yılı civarında Türk Soluna giren ATÜT tartışması sol hareketleri uzun süre meşgul etmiştir. ATÜT üzerine bir kitabı yayımlanan akademisyen Sencer Divitçioğlu TİP'e girişinde Yön hareketini hedef almıştı. Parti Başkanı Aybar ise 1966 yılı sonrasında Parti konuşmalarında, söylev ve demeçlerinde sık sık bu konuya değinmiştir. Barış Ünlü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İletişim yn., İstanbul, 2002, s. 210-241.

<sup>48</sup> Divitçioğlu'nun Marx'ın ATÜT kavramına odaklanan özgün çalışmasına dönerek, Türkiye toplumsal oluşumunda egemen sınıfın tarihsel, toplumsal köklerini irdeleyen bir çalışma için bkz. Ahmet Öncü, "Asya Üretim Tarzının Aylak Sınıfı: Divitçioğlu ve Veblen ile Türkiye'ye Bakmak", hazırlayanlar Hasan Cömert, Emre Özçelik, Ebru Voyvoda, *Kalkınma İktisadının Penceresinden Türkiye'ye Bakmak*, İletişim yn., İstanbul, 2017, s. 239-275. Yine Divitçioğlu'nun aynı çalışmasından esinlenerek, Veblen'in radikal kurumsalcı yaklaşımından hareketle, Türkiye'de günlük yaşamda anlaşıldığı biçimiyle hak kavramının tarihsel ve toplumsal köklerini batı Avrupa ile karşılaştırmalı olarak inceleyen bir çalışma için bkz. Ahmet Öncü, "Hakk or Right: A Veblenian Narration of the Differences between the Justice Notions in Western Europe and Turkey", *Journal of Historical Sociology*, 2018, DOI: 10.1111/johs.12210.

<sup>49</sup> TİP içerisinde ATÜT, devlet-ordu üzerine kuramların, tartışmaların ve bunların devrimci strateji ile ilişkisinin daha kapsamlı incelemesi için bkz., Ünlü, *age*, s. 210-241; Ulus, *age*, s. 168-220. ATÜT tartışmasının genel yorumlanması için ayrıca bkz. H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.122-147.

<sup>50</sup> Ünlü, *age*, s. 234.

Devlet ve bürokrasi üzerine tartışmalarda en açık olarak taraf alan iki kişinin, TİP'in iki akademisyeni Sencer Divitcioğlu ile İdris Küçükömer olduğu söylenebilir. Divitcioğlu TİP'e üye olurken yaptığı konuşmasında “tepeden inme sergüzeştçilere, tepeden inme sosyalistlere ve tepeden inme Amerikan emperyalizmine karşı, sizler gibi savaşmak için partiye girdim” demişti<sup>51</sup>. İdris Küçükömer partide yaptığı bir konuşmasında asker ve sivil devlet memurlarının gerçek egemen sınıf, tahakkümcü kuvvet olduğunu bu nedenle de tarihsel olarak “halk düşmanı” olduklarını ileri sürmüştü. Hatta Küçükömer'e göre sömürüyü ortadan kaldırmak için öncelikle bu tarihsel elitin gücü kırılmalıydı. Küçükömer, OYAK'ın kuruluşuna işaret ederek ordunun kapitalist sistemde burjuvazi gibi sınıf çıkarına sahip bir güç olmaya başladığına dikkat çekmişti. Hatta Küçükömer partiye eğer gerekirse bu değişikliği ele alan yeni bir program yazma, yeni taktik ve strateji belirleme önerisinde bulunmuştu<sup>52</sup>. Küçükömer, Türkiye'ye özgü olan ideolojik etkenler dışında bürokrasinin egemen sınıf olarak davranmasının artık maddi bir temeli olduğunu da belirtiyordu. Küçükömer MDD'yi savunanlara karşı bunun yanlış olduğunu OYAK'a dikkat çekerek şu şekilde açıklamıştı:

Bilindiği gibi bütün subayların hissedar olduğu “Ordu Yardımlaşma Ortaklığı” adlı kurumun kaynakları süratle genişlemiş ve bugün yabancı sermaye ile iş birliği yaparak dev montaj (otomobil, kamyon gibi) sanayi kuruluşlarına gitmiştir; kar hesabı içinde nerelere kadar gidileceği de tahmin edilebilir. Öyleyse Abdülhamit piyesini protesto eden ilerici-laik Atatürkçü denen kimselerin önce “Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun bu halini iyi değerlendirmeleri gerekir, bağımsızlık kavgasından söz ederek bürokratlarla iş birliği düşünen geniş cepheciler aynı değerlendirmeyi yapmadan hiçbir yere gidemezler; kendisine sosyalist diyenler de bu açık gerçekten korkup kaçamazlar<sup>53</sup>.

Türkiye'de devlet ve bürokrasi üzerine tartışmalar yapılırken, Avrupa Marksizmi bu dönemde Marx'ın “olgunluk dönemi” eserleri yerine “gençlik yıllarında” eğildiği felsefi konular üzerinde duruyordu. Bu bağlamda sömürü yerine yabancılaşma, iktisadi determinizm yerine hümanizma kavramları ön plana çıkmaya başlamıştı. Ayrıca, Avrupa'da Sovyetçi gelenekten bir kopuş yaşanıyordu. Sartre ve Althusser Marksizmin altyapı-üstyapı kurgusuna itiraz ediyordu. İkisi de “üstyapı” olarak kurgulanan ideoloji, kültür ve politikanın indirgemeci olduğunu ileri sürüyordu. Sartre bu kurgunun “insan” unsurunu yok saydığını ileri sürerken, Althusser iktisadi olanın belirleyiciliğinden “görece özerk” toplumsal yapılar olduğuna işaret etmişti<sup>54</sup>. Sartre bu bağlamda “hümanizm”i, Althusser ise “üst

<sup>51</sup> Ünlü, *age*, s. 235.

<sup>52</sup> Ulus, *age*, s. 175. Küçükömer, asker ve sivil bürokratlar yerine emperyalizme karşı “İslamcı Halk Cephesi” adını verdiği grupla ittifak yapılabileceğini öne sürmüştü.

<sup>53</sup> Ulus, *age*, s. 174, Orijinal metin, “TİP'in Programı Değişmelidir”, *Ant*, sayı 99, 1968, s. 7.

<sup>54</sup> Atılın, 2007, s. 473-474.

belirlenim” kavramı ile “üstyapı” kurumlarının da belirleyici olabileceğini savundu. Aybar Avrupa Marksizmindeki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Sartre ve Marcuse’den “hümanizm”i, Althusser’den ise “üst belirlenim” kavramını alarak<sup>55</sup> Türkiye’de toplumsal çelişkilerin sadece sınıfsal olarak değil bazı duygusal süreçlerle de belirlendiği saptamalarını yaptı. Aybar konuşmalarında sık sık “güler yüzlü sosyalizm”, “insan için sosyalizm”, “Marksist hümanizm” gibi kavramlar kullanmaya başlamıştı. TİP’in Üçüncü Kongresinde yaptığı çarpıcı konuşmada Aybar, deyim yerindeyse, Türkiye solundaki altyapı-üstyapı belirleyiciliği algısını alt-üst ederek, ancak altyapı-üstyapı ayrımını da koruyarak, ülkedeki temel çelişkinin sınıf çelişkisi olduğu savını yadsımadan, 1950 seçimlerinde halkın yapmış olduğu siyasi tercihi şu şekilde değerlendirmişti:

Arkadaşlar, 1950 seçimlerinde Demokrat Partiyi iktidara getiren faktör...üst yapı faktörüdür...1950 seçimleri üst yapı müesseselerinin iktidara gelmek için Türkiye’imizde ne kadar önemli olduğunu ortaya koyuyor. Halkımızı aldatan bir parti bundan yararlanmasını bilmiştir. AMA TİP halkın özpartisidir...halkımızın, zulümden kurtulma özlemini, bir numaralı vatandaş olma özlemini, yani hürriyet özlemini dile getirdiği takdirde, bunu iyi oturtabildiği ve büyük kitlelere götürebildiği takdirde, hiç şüphe etmeyiniz ki temel çelişkiyi çözmek için eline çok güçlü bir silah geçmiş olacaktır<sup>56</sup>.

Aybar TİP’in III. Kongre’sindeki açılış konuşmasında CHP’yi bürokrat sınıfın partisi olarak tanımladı. Türkiye’de egemenlik, komprador burjuvazi-ağa-bürokrat üçlüsünün elindeydi ve bu kesimlerin gücü kırılmalıydı<sup>57</sup>. Türkiye’de halk, sınıf sömürsünün maddi boyutundan çok manevi boyutunu, horlanma, aşağılanma sorununu önemsiyordu. Aybar’a göre halk aç kalmaya, fakir bırakılmaya alışkındı. Ancak, halkımız “insan haysiyetine saygısız davrandığınız zaman isyan ediyordu”<sup>58</sup>. Aybar bu gözlemini işçilere, emekçi halka temas etme yöntemi olarak benimsemek gerektiği kanısındaydı. Halka TİP ile “devletin “başına halk geçtiğinde” horlanma sorununun sona ereceğini anlatabilmek gerekiyordu. Dolayısıyla halk temsilcileri üzerinden iktidara geldiğinde üstyapısal sorunlar da halledilmiş olacaktı. İşçileri harekete geçirecek olan da buydu:

...emekçilerin yüzyıllardır aşağılandığı, horlandığı doğru değil mi? ...Osmanlılar... Halkı adam yerine koymuşlar mı? Ve halkımız yüzyıllardır böylesine aşağılanmanın acısını, ezikliğini yüreğinde taşımamış mı? Biz önümüzdeki seçimlerde buna ağırlık verelim diyorduk: Sen bu memleketin has evladısın, sana *ayaktakımı* demek kimin haddine; çoğunlukta olan sensin; elele verirsen; oylarını Beylere, Paşalara değil, senin kurduğun, senin gibi

<sup>55</sup> Atılğan, 2007, s. 474.

<sup>56</sup> Aktaran, Atılğan, 2007, s. 477.

<sup>57</sup> Ulus, *age*, s. 176.

<sup>58</sup> Aybar, *TİP Tarihi 3*, İstanbul, BDS, s. 268.

emekçilerin yönettiği, senin partin olan TİP'e verirsene; Devletin başına sen kendin geçersin ve emekçilerin aşağılanmadığı, horlanmadığı, insanca yaşadığı bir düzen kurarsın türünden konuşmalar yapalım diyorduk<sup>59</sup>.

1968 yılında Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya işgalini sert biçimde kınayan Aybar, Sovyetler Birliği'ne yönelttiği eleştirilerinde burada da Osmanlı gibi halkı tepeden yöneten Sovyet bürokrasisinden söz etmeye başlamıştı. Aybar artık Sovyetler Birliği'ndeki sistemi örtük olarak da olsa devlet yönetimi ve bürokrasi iktidarından dolayı eleştiriyordu<sup>60</sup>. Aslında Boran da Çekoslovakya işgalini Aybar kadar vurgulu olmasa da kınamış ve Türkiye Sosyalizmi kitabında sosyalist devletlerde yönetici grupların "bürokratlaşmasının" önlenememiş olmasına dikkat çekmişti<sup>61</sup>. Hatta Boran bunu sosyalist ülkelerin "toplumsal hastalığı" olarak tanımlamıştı; ancak bunu özellikle devletin yapısından ve sosyalist sistemlerde devletin daha da büyük bir güç kazanmasından kaynaklanan bir sorun olarak değil de "insan hatası" olarak değerlendirmiş, belki "insani zaafı"ya bağlamıştı. Boran bunun engellemesi gerektiğini ileri sürmekle beraber, Aren ve TİP içindeki bazı partililer ile beraber Sovyet çizgisine bağlıydı ve Sovyetler'i tamamen karşısına almak gibi bir tutuma girmemişti.

Aybar ile partinin Boran-Sadun Aren-Nihat Sargın gibi ileri gelenleriyle fikir ayrılığına düşmesi ve ardından gelen politik ayrışma da esas olarak altyapı-üstyapı belirlenimciliği ve devlet-bürokrasi konusundaki fikir ayrılığına dayanmaktaydı. Bu bağlamda, Sovyetler'in Çekoslovakya işgali ile partide başlayan tartışmalar bardağı taşıran son damla olmuştu. Belki de Aybar'ın Sovyetleri tereddütsüz eleştirisi, devletin üretim tarzı ve sınıflardan bağımsız bir tahakküm sistemi olarak görülmesi gerektiğine işaret ettiğinden, Türkiye soluna yeni bir ufuk getirecekti. Ne var ki, 1968 ile beraber partideki dağılmadan sonra Aybar da Türkiye solu üzerindeki etkisini büyük ölçüde yitirmiş oldu. Aybar'ın etkisizleşmesiyle ve parti başkanlığından istifa etmesiyle sol hareketler içinde bürokrasi, ordu, OYAK gibi konuları ciddiye alan ve hem kapitalist hem de sosyalist sistemlerde devletin rolünü farklı biçimde sorgulayan da pek kalmadı.

## Bürokrasi Tartışması

Aybar'ın parti başkanlığından istifasından sonra TİP önderliği teorik yayın organı olarak *EMEK* dergisini yayımlamaya başladı. Burada özellikle Boran'ın yazılarının büyük bir kısmı Aybar'ın bürokrasi ile ilgili görüşleriyle ilgiliydi ve bunları

<sup>59</sup> Aktaran, Atılğan, 2007, s. 478. Atılğan'a göre TİP içindeki büyük fikir ayrılığının temelinde, Aybar'a karşı muhalefetin sözcülüğünü üstlenen Boran'ın temel yapı-üstyapı kurgusundaki farklılık ve buradan doğan izlenecek politika karşısındaki ayrılık yatmaktadır.

<sup>60</sup> Ulus, *age.*, s. 134-135, 178-179.

<sup>61</sup> Ulus, *age.*, s. 196.

eleştiriyordu. Boran, Aybar'ın Althusser'i iyi anlamadığını ileri sürmüştü<sup>62</sup>. Boran'a göre yukarıda söz ettiğimiz biçimde Aybar'ın öne sürdüğü halkın manevi tepki ve istençlerinden “yani üstyapı sorunları ve çelişkilerinden kurulacak bir siyasal söylem stratejisi” işçi sınıfı partisi ile diğer partiler arasındaki temel ayrım noktalarını zayıflatırdı. Boran'a göre halkın horlanmadan kurtulabilmesi tamamen kapitalist düzenin ortadan kaldırılmasına bağlıydı. İşçi partisi halka horlanma ile sınıf eşitsizliği arasındaki bağlantıyı göstermeliydi. Boran, aslında dönemin Avrupa Marksizm'inin “üstyapı” sorunlarına ağırlık vermesini zamanında bunların görmezden gelinmesine bağlamakla beraber, bunun alternatifi olarak sınıfsal perspektifin yitirilmeden ikili yapıda dengenin sağlanması gerektiğini ileri sürüyordu. Boran'a göre emek ile sermaye arasındaki çelişkinin çözülmesi üstyapısal sorunların da sosyalist bir çözümle halledilebilmesini getirecekti<sup>63</sup>.

Boran kuramsal tartışmalar ve dolayısıyla stratejik yönelim kapsamında özellikle Aybar'ın bürokrasiyi bir “sınıf” olarak nitelemesine ve Türkiye'de bürokrasinin tamamını “karşı devrimci cephe” içinde göstermesini eleştirmişti. Boran bürokrasinin Osmanlı döneminde sadece padişaha kulluk ederken (hizmet ederken) Cumhuriyet döneminde kendi dışındaki “egemen sınıflara” hizmet ettiğine işaret etmişti. EMEK dergisindeki seri yazılarında, Türkiye'deki bürokrasinin sınıf olarak ele alınamayacağını, sadece bazı bürokratların “görevini kötüye kullanmalarından dolayı” mülk sahibi olduğunu, ama bunun sınıfsal bir sıçrama olmadığını vurgulamıştı. Boran'a göre, OYAK'un kurulması ise sadece burjuvazinin ihtiyaç duyduğu subay kadroları tatmin etme isteğine bağlıydı<sup>64</sup>. Ancak Boran yine de bürokrasiyi “devlet aygıtını yöneten az çok özerk bir tabaka” olarak tanımlamış ve bu tabakanın farklılaşarak kendine özgü bazı “sosyal değerler” oluşturduğuna dikkat çekmişti. Örneğin asker-sivil kadroların “devlet haysiyeti”, “milli şeref ve vakar” gibi değerleri vardı. Dolayısıyla antiemperyalizme yakın olabiliyorlardı.

Boran, devletin değil de “bürokrasinin” “görece özerk” olabildiğinden söz etmişti ama bunu ekonomik yapıyla ilişkilendirmemişti. Ayrıca bürokrasi “bir sınıf değil tabaka” olduğu için mutlaka temel sınıflardan-“emekçiler veya burjuva”-birine dayanmak zorundaydı. Boran “bürokrasiyi “sınıf” olarak tanımlayan Aybar'ı bu bağlamda “sekte” olarak tanımlamıştı; ancak tahlillerinden hareketle emekçi sınıfın bürokrasi karşısında nasıl bir tavır takınacağı sonucuna net bir şekilde varamamıştı<sup>65</sup>. Aslında Boran 12 Mart'a doğru Türkiye'de yeni elitlerle eski elitler (bürokrasi) arasında bir egemenlik yarışı olduğunu ve bunun yeni bir darbeye hatta faşizme yol açabileceği uyarısında bulunmuştu<sup>66</sup>. Ordunun işçi sınıfı için tehlike

<sup>62</sup> Bu tartışma için bkz, Atılın, 2007, 479-482.

<sup>63</sup> Atılın, 2007, s. 484.

<sup>64</sup> Boran, “Bürokratlar Bir Sınıf Mıdır?”, *Emek*, sayı 5, 1969, s.5-6; Ulus, *age*, s. 198.

<sup>65</sup> Ulus, *age*, s. 201.

<sup>66</sup> Ulus, *age*, s. 202. Boran, 12 Mart'ın hemen öncesinde “faşizm gelebilir” uyarısında bulunmuştu.

oluşturduğunu zamanında fark edenlerden biri de Boran'dı ama bu tehlikeye karşı etkili bir politik tutum geliştirmemişti.

Aslında Boran, Türkiye solunda devletin niteliğini daha derin bir teorik yaklaşımla kavrayabilecek az sayıda insandan biriydi. Bilgi birikimi, donanımı, çok yönlü ve eleştirel bakış açısı bunun için yeterliydi. Türkiye'nin, her ne kadar az gelişmiş bir ülke olsa da, esas olarak kapitalist üretim tarzına geçmiş olduğunu birçok defa yazılarında, söylevlerinde vurgulamıştı. Sosyalizme bir darbe ile "kestirmeden" geçiş imkânı olmadığını 1960'lı yıllar boyunca sık sık tekrarlamıştı. Darbe stratejisini bir yana bırakırsak, o dönemde Boran'ın en yakın yoldaşı Aren de dahil olmak üzere etkin olan sosyalistlerin çoğu devletçiliği olumlarken, Boran buna son derece eleştirel bakabiliyordu:

Devlet ihaleleri devlet eliyle burjuvazi yaratmanın bir diğer usulü idi ve hala da öyledir. Bu ihaleler aynı zamanda yüksek kademedeki politikacılara, bürokratlara özel çıkarlar sağlama yoludur da. İhalelerde döndürülen işler burada üzerinde ayrıntılarıyla durulmayı gerektirmeyecek kadar bilinen şeylerdir. Genellikle, özel sektörün piyasada satamadığı malı devletin alması, devletin yaptığı ve piyasada müşterisi olan malı ise özel sektör eliyle sattırması kuralı bugüne kadar yürürlükte olagelmıştır. İktisadi Devlet Teşekkülleri bir başka yönden de bürokratik burjuvaziyi geliştirme ve destekleme aracı olmuştur. Şişirilmiş yönetici personel kadroları idare meclisi üyelikleri, bir yemlik haline gelmiş, maliyetlerin yükselmesine yol açmıştır. Hasılı devletçilik, halkçı bir devletçilik, yani halk çoğunluğunun denetim ve hizmetinde bir devletçilik değil, bir devlet kapitalizmi şeklinde gelişmiştir. Bu devlet kapitalizmi ülkeyi sanayileştirmeyi de başaramamıştır. 1930'larda yapılan gerçek bir kalkınma planı değildi<sup>67</sup>.

Bu durumu sadece Türkiye için gözlemlemeyen Boran, aslında devlet ile kapitalizmin iç içe geçmiş bir yapı olduğunu ileri sürmüştü. Boran, kapitalizm ile devlet arasında ilişkileri çözümlerken özellikle kapitalist sistemin ürettiği krizler ve sosyalizm nedeniyle ekonomik kaynak ve yatırım sorunu çeken kapitalist sistemin ayakta durabilmesi için bazı çarelere başvurmak zorunda kaldığını vurgulamıştı. Bunlardan biri, "devletle tekелci büyük şirketler (tröst ve karteller)" arasındaki bağların sıkılaştırılmasına dayanmıştı. Boran'a göre

Devlet, tekелci kapitalist düzeni ayakta tutabilmek için ekonomiye müdahale etmekte, kredi, gerektiğinde fiyat ve ücret kontrolleriyle ve tekелci şirketlere büyük devlet siparişleri vermek, ve/veya üretilen malları (tarımdan ve sanayiden) satın almak suretiyle üretim-tüketim dengesizliğini ayarlamaya, fazla üretim durumlarının, yani krizlerin meydana gelmesini önlemeye çalışmaktadır. Son yıllarda batılı kapitalist toplumlarda görülen "planlama" da gerçek anlamda bir toplum planlaması olmayıp tekелci kapitalist sistemi

<sup>67</sup> Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, s. 28.

ayakta tutabilmek, sürdürebilmek için devletin müdahalesi ile yapılan bir programlaştırma, düzenleme çabasıdır. **Batı kapitalizmi bugün tekelci kapitalizm safhasına gelmiş bulunduğundan devlet kapitalizmi de devlet-tekelci-kapitalizm olarak gelişmektedir<sup>68</sup>.**

Hatta Boran “kapitalizmin iç çelişkilerinin” bir gün burjuvazi ve onun adına müdahalede bulunan devlet tarafından alınan tedbirlerle önlenemeyeceğini, büyük bir ekonomik krizin patlak vereceğini vurgulamıştı. Bu görüşlerinin sonucu olarak, Aybar-Küçükömer çizgisini de destekleyerek, kapitalizme karşı mücadelenin devlete karşı mücadeleden ayrılamayacağı sonucuna varması beklenirdi. Ancak Boran’ın, kişisel cesaret yoksunluğu gibi etkenlerle değil de, bağlı bulunduğu Marksist-Leninist çizgi ve Sovyetler yanlısı eğilimleri nedeniyle bu sonuca varmadığını düşünmek daha doğru olacaktır. Aksi takdirde, komünistlerle benzer ideallere sahip olmakla birlikte, yolları çoktan ayrılmış anarşistlerle yan yana düşecekti. Boran’ın bürokrasi üzerine yazdığı seri yazılarının temel amacının Aybar ile bir politik mücadele/polemik içinde olmakla ilgili olduğu söylenebilir. Aybar’ın Avrupa Marksistleriyle beraber Sovyetler Birliği’ne yönelik bürokrasiyi artı-emeğe el koyan bir sınıf olarak değerlendirmeye başlamasıyla *Emek* dergisi de bürokrasinin neden sınıf olamayacağını ispat etmeye koyulmuştu<sup>69</sup>. Böylelikle de Türkiye tarihine ve kapitalist-sosyalist toplumlar içerisinde devletin rolüne daha sorgulayıcı bakma yolu 1960’lı yıllar için kapanmış oldu.

### Kıvılcımlı’nın Devlet Tartışmasına Katkıları

Dönemin devlet tartışmalarına en çarpıcı katkılardan birisinin, yukarıda incelediğimiz kişilerden ayrı bir yolda ilerlemiş, eski TKP’li Dr. Hikmet Kıvılcımlı’dan geldiğini belirtelim. Kıvılcımlı, Yön Hareketinin “devletçilik” önermesine eleştirel bir boyut getirmişti. Ona göre, Türkiye’de uygulanan biçimiyle devletçiliğin kapitalizmin yasalarına uymayabilecek kendine has yönleri vardı. Bu yaklaşımından dolayı Kıvılcımlı Türkiye’de bürokrasinin özerk davranabildiğine işaret ediyordu:

Türkiye’de Devletçilik denilen olay, böyle bir "Devlet Sınıflarının", kendi kendilerini savunma içgüdülerinden fıskırdı. Dolayısı ile Birinci Milli Kurtuluş Savaşı’nın Komprador burjuvaziye temizleme misyonunu yerine getiren Anti-emperyalist ve Anti feodal bir Milletçi Ekonomi tabanı yarattı<sup>70</sup>.

<sup>68</sup> Boran, *age.*, s. 28. Vurgular eklenmiştir.

<sup>69</sup> TİP’in teorik yayın organı *Emek* dergisinde Boran’ın bürokrasi üzerine 3 dizi yazısı bulunmaktadır. Boran, “Bürokrasi Üzerine Tartışmalar”, *Emek*, sayı 4, 1969, s.4-6; “Bürokratlar Bir Sınıf Mıdır?”, *Emek*, sayı 5, 1969, s.5-6; “Bürokratların Çelişmeli Durumu”, *Emek*, sayı 6, 1969, s.6-7.

<sup>70</sup> Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, <https://www.marksist.org>, Köxüz yn., s. 48.

Kıvılcımlı üstelik devletin bizzat bir “istibdat” yani baskı kurumu olarak görülebileceği ve hatta devletçiliğin hâkim hale gelmesiyle, Yön-Devrim hareketinin iddialarının aksine, “diktatörlüğe” dönüşebileceği şeklinde uyarılarda bulunmuştu. Kıvılcımlı’nın bu konudaki yorumu, tam da kuramsal bölümde tartıştığımız Bonapartizmin “hediye dağıtma” rolünü, devletin egemenliğini öne çıkarmak için araçsal olarak kullanımını hatırlatmaktaydı:

Devlet sadece kişisel çıkarı göre ve keyfince hareket eder. Kar yasalarının üzerinde “Bizde “İhale Kanunu” vardır, ama “Devletli”larımız “İhaleyi dilediğine yapıp yapmamakta serbesttir” kaydını her günkü gazete ilanlarıyla belirtiriz. Kimse sormaz: İhaleyi dilediğimize yapacaksak, bu ihale kanununa ne hacet var? Devletçiliğimizi bu olay özetler. Sınıflı bir toplumda “sınıf yok” denildi mi, açık hesap görülmeyecek, “dilediğimize ihaleyi yapacağız ” demek istenir. Bu hürriyet değil, istibdattır. Demokrasi değil: Diktatörlüktür. “Devletçilerimiz” bu bakımdan diktatörlüğün çanak yalayıcılarıdır<sup>71</sup>.

Bu tutumun politik sonucunun Türkiye’de devleti karşısına alan bir siyaset yürütmek olduğunu düşünmek mümkün. Ancak Kıvılcımlı bağlı olduğu Marksist-Leninist kuram dolayısıyla sınıf çelişkilerini esas alır. İşçi sınıfı sermaye ile mücadelesinde üstün geldiği takdirde yeni kurulacak devlet artık bir baskı devleti olmayacaktır. Kıvılcımlı’ya göre, Türkiye’de devlet batıdaki devletlere göre daha despot biçimde ortaya çıkmıştır, dolayısıyla bu “devlet”in ana karakteri değil, “bize özgü”, Şarka-Doğuya özgü bir özelliğidir. Örneğin Kıvılcımlı bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Nereden kalkarsak kalkalım, görülüyor ki, Türkiye'mizin birinci meselesi: “Komünizmi önleyecek” bir sosyalizm değildir. Önce, iliklerimizi, damarlarımızı yedi bin yıldan beri ahtapot gibi sarmış Şark kalem efendiliği Devletçiliğimizin maddi yükünü: PAHALILIĞI-İŞSİZLİĞİ-YOKSULLUĞU, manevi yükünü: ADALETSİZLİĞİ-ANTİDEMOKRATİK KANUNLARI-MUTLAK DÜŞÜNCE KÖLELİĞİMİZİ açıklamalı ve giderme yollarına samimiyetle girmeliyiz. Bunun ilk şartı: Toplum sınıflarımız arasında açıkça, namusluca hesaplaşmayı yasak etmeyen ucuz ve alçak gönüllü devlettir. Sınıflar üstünde veya dışında, Liberalizm mi, yoksa Sosyalizm mi gibi alafranga tartışma tahtravallileri, Bizantizmdir<sup>72</sup>.

Kıvılcımlı, kapitalist toplumlarda devletin halk üzerindeki sömürüsüne de şu şekilde dikkat çekmiştir:

Sebebi Kapitalizmdir. Yalnız başına Kapitalist Devlet, Toplum vücudunu kemiren korkunç bir kanser haline gelmiştir. Tek savunma masrafları

<sup>71</sup> Kıvılcımlı, *age*, s. 20.

<sup>72</sup> Kıvılcımlı, *age*, s. 20.

Bütçelerini Fransa'da %25ini, Almanya, İngiltere ve Amerika'da %26sını yutuyor. Bu Dev Devletleri ayakta tutmak için artık vergiden de medet umulamıyor. Bir damla daha fazla vergi, Toplumun dolu bardağını taşıracaktır. Bu yüzden, Devletler, tam kecenin dört ibiğini suya doldurup üzerine taş koyan bizim bataklık ağalar gibi, Ödünç verenlere boyun eğmekten başka çıkar yol göremiyorlar<sup>73</sup>.

Ancak, Kıvılcımlı da, Boran gibi, devlete karşı olmadığını, “anarşist olmadığını” belirtir<sup>74</sup>. Emekçi halk, yani işçi sınıfı iktidarı ele geçirdiğinde devlet yapısı da değişecektir. Kıvılcımlı, devletçiliğe ve bürokrasiye sosyalizme geçme umuduyla bel bağlamayı eleştirmiştir. Buna rağmen, bu pozisyonuyla karşıtlık içerdiği izlenimini veren bir takım kafa karıştırıcı söylemlerine rastlamak da mümkündür. Bunlar arasında, ordunun “vurucu güç” olarak kullanılabileceğine dair olanı en çarpıcıdır<sup>75</sup>. Kıvılcımlı, TİP gibi, sosyalizme ancak emekçi halkın örgütlenmesiyle geçilebileceğini savunmakla beraber, karşısına devrimci-sosyalist-komünist olduğunu belirten birçok subay ve askeri okul öğrencisi çıkmıştır. Bu nedenle olsa gerek, bu somut olguyu açıklama gereğini hissetmiş, bunu devletçilik veya ordunun devrimci geleneğiyle yapmak yerine “milliyetçilik” kavramı üzerinden denemiştir:

Bir zaman “Kadroculuk” adıyla “cılık çıkan” ortaoyunu meddahlığı “kapıkulları” nezdinde epey parsa topladı. Bundan umutlananlar çok oldu. Olacaktır da. DEVLETÇİLİK YERİNE: MİLLETÇİLİK “Yön” gençlerini Kadroculuk lekesiyle damgalamak, en istenilmeyecek şeydir. Ama onların kendileri, “Devletçilik” illüzyonunu kadroculukla paylaşmak eğiliminde görünüyorlar. “Yön” gençleri görünmek istedikleri gibi iseler, biz kendilerine Devletçiliği değil, Milletçiliği layık görürüz. Başka dillerde “Etatizm: Devletçilik” terimi var. “Nasyonalizm: Milliyetçilik” terimi de var. “Milletçilik: Nationisme” deyimini hatırlamıyoruz. Ama Türkiye’de böyle bir deyim gereklidir. Milletçilik vardır. Milletçilik: Türkiye’nin uzak Tarihinden gelip, şimdiki gerçek yapısını etkilemiş bir eğilimin en az yanlış karşılığıdır. **UZAK TARİHİMİZİ N GELENEĞ İ Uzak Tarihimizden gelen Milletçilik geleneği Osmanlılıktan kalmadır. Kayı Boyu, Orta Asya’nın ilkel Komünizminden aktardığı sosyal geleneklerini Miri Toprak biçimine sokmuş ve Osmanlı Saltanatının sonuna dek sürdürmüştür**<sup>76</sup>.

<sup>73</sup> Kıvılcımlı, “Geberen Kapitalizm: Emperyalizm: Bugünkü Durumu”, *Sosyalist*, 1967, sayı 1, s. 2.

<sup>74</sup> Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, s. 25.

<sup>75</sup> Bu konunun kapsamlı bir incelemesi ve değerlendirilmesi için bkz. Ulus, *age.*, s. 339-372.

<sup>76</sup> Kıvılcımlı, *27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi*, s. 46.

Kıvılcımlı'ya göre ordu, kendi tarihinden gelen "Genç Türkler" geleneğini, devrimcilik geleneğini sürdürdüğü sürece demokratik devrim sürecinde "vurucu güç" rolünü oynayabilir. Burada orduya biçilen rol ancak emekçi sınıfların iktidarı devirmeye kalkıştığı esnada ordunun egemen kesimlere "vurucu" darbeyi indirmesidir. Çoğu yorumcunun aksine, Kıvılcımlı'nın 12 Mart muhtırasına yönelik "ordu kılıcını attı" manşetine rağmen, 12 Mart sürecinde ordudan sol bir darbe beklentisinin pek de yüksek olmadığını belirtelim<sup>77</sup>. Ordunun devrim sürecinde "vurucu güç" rolü oynayabileceğine ilişkin yorumları günlük hayattaki kişisel deneyimleri (örneğin kendisi ile ilişkiye geçen solcu deniz kuvvetleri subayları) neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Kıvılcımlı 1960'lı yıllarda özellikle alt rütbeli subayların anti-emperyalist hatta sosyalist eğilimlerini açıklayabilmek için orduyu devlet içindeki fonksiyonundan çok "millet" içerisindeki tutumu ile değerlendirmiştir:

Gerek Genç Türkler, gerek muzaffer Kurtuluş Savaşı gibi özel olaylarımız, "Devletçilik" kadar ikiyüzlü ve kabuklaşmış bir kavrama sığdırılmaz. Çok derin ve sosyal anlamlı Milletçilik eğilimi, bir milletin yüzlerce ve binlerce yıllık doğuş ve yaşayışından doğar. Devlet ise, milletçe her zaman yok edilebilen gelgeç bir biçimdir. Her milletin tarihinde birçok Devlet gelir geçer. Ama, bir devletin tarihinde birçok milletlerin gelip geçtiği işitilmemiştir. Yakın Tarihimizden gelen Gerçeklik, Uzak tarihimizden gelmiş Sosyal gelenek ve göreneklerimizden kaçınılmaz ürünüdür. Bu gerçeklik, Cumhuriyeti kuran Ordu - Gençlik ülkücülüğünün olumlu yanıdır. Cumhuriyetin daha ilk gününden beri Devlet Sınıflarının, iktidarı sağlama bağlar bağlamaz, kaydığı "vur patlasın, çal oynasın" eğilimini eski denemeler sınamıştı. Türkiye'nin 7 bin yıllık Tefeci-Bezirgan Hacığa efendiliği ile 70 yılı aşkın Finans - Kapital Beyefendiliği, Devlet Sınıflarının o rahatlık özlemine "Safa Pezevenkliği" adını vermişti. O "Safa pezevenkliği"ni en yağlı kappaklıklar iniş yüzüne (sathı mailine) oturtmak için, kaleyi içinden fethetme şeytanlığını başarı ile uygulamaya girişti<sup>78</sup>.

Kıvılcımlı'nın ordu üzerine görüşleri diğer sosyalist hareketlerle benzerlikler taşısa da, kuramsal dayanakları son derece farklıdır ve fikirleri esas olarak kendine özgü tarih tezine yaslanır. Kıvılcımlı, kuramsal çalışmaları ile Türkiye'ye özgü bir toplumsal devrim perspektifi ortaya koymaya çalışmıştı. Ona göre, devrimciler, Türkiye toplumunun yapısını iyi kavramalı ve Osmanlı'dan miras kalan kurumları iyi anlamalıydı. Dolayısıyla, ordunun siyasal rolünü, Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar geri götürmüştü. Ordu ve gençlik "barbar" dönemden kalma idealist geleneği sürdürüyordu. Toplumun politik, sosyo-ekonomik yapısı değişse de, bunlar milli özellikler olduğu için, Asya Türklerinden beri (ilkel komünal

<sup>77</sup> Ulus, *age*, 348-372.

<sup>78</sup> Kıvılcımlı, *age*, s. 47.

düzenden beri) korunuyordu. Hatta Kıvılcımlı eskiden Osmanlı yönetiminde olan ülkelerde de ordunun devrimci bir güç olarak ortaya çıkabildiğine dikkat çekmişti:

Bu Türkiye'ye mahsus bir şey. Böyle bir Vurucu Gücümüz var. Çıkıyor: 27 Mayıs...Ve Türkiye'ye, yalnız Türkiye'ye değil, yani bugünkü Türkiye'ye eski Türkiye'ye dahil, bizden kopmuş bütün devletlerde bu görülüyor. *Libya'da* Vurucu Güç fırladı çıktı. Değil mi? 28 yaşında Yüzbaşı-Albay oldu şimdi – Sosyalizmi ilan etti. Buyurun!...*Sudan'da* aynı şey oldu. Vurucu Güç!... Bizden kopma hepsi, dikkat edin. *Yemen* falan.<sup>79</sup>.

Kıvılcımlı'yı 1960'lı yıllarda devlet-bürokrasi-ordu tartışmaları ile devrimci strateji kapsamında değerlendiren akademisyenler, araştırmacılar ve yazarlar genellikle birbirinin tam zıddı sonuca varırlar: Kıvılcımlı ya hepten darbecidir veya tam tersi kesinlikle darbeye karşı çıkmış, ancak işçi sınıfı öncülüğünde devrimin gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur<sup>80</sup>. Bunun temel nedeni araştırmacıların öznel farklılıklarından çok Kıvılcımlı'nın birbiriyle tutarsızlıkları olduğu açık biçimde görülen yazı ve konuşmalarına dayanır. Kıvılcımlı bir yandan Türkiye'de finans kapitalin egemen olduğunu ileri sürerken, öte yandan bazı yazılarında, Türkiye'yi ordunun yönettiğini iddia etmektedir. Bu türden tutarsızlıklarının nedenini, kapitalist toplumsal oluşumda devlet ile sermaye arasındaki bağ ve sermaye iktidarının temeli konusunda sağlam bir kuram geliştirememiş olmasına bağlayabiliriz. Buna rağmen, Kıvılcımlı'nın sermaye sınıflarının hegemonyasının tamamen üretimden (altyapıdan) kaynaklandığını, ordunun iktidarının ise “tarihsel geleneklerden” kaynaklandığını ileri sürmesi kayda değer önemlidir. Ayrıca, Kıvılcımlı, “topluluk iktidarına” işaret edercesine “gelenek-göreneğin” büyük bir güç olduğunu, hatta “üretici güç” olduğunu vurgulamıştır<sup>81</sup>. Tarihi gelenek-göreneğin ekonomiye üretici güç olarak etki yaptığını ifade etmesine karşın, bunu tam olarak kuramsallaştırabildiğini söylemek pek mümkün değildir. Kıvılcımlı, 12 Mart muhtırasının hemen ardından *Sosyalist* dergisindeki bir yazısında, Türkiye'de

<sup>79</sup> Ulus, *age*, s. 353-354. Orijinal metin: Kıvılcımlı, *Bütün Eserleri* 57, *TİP Seminerleri*, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 53. Vurgular Kıvılcımlı'nın metnindedir.

<sup>80</sup> Ulus, *age*, s. 339. Örneğin, bkz. Aydınoglu, *age*, 80-82; Ali Osman Alayoğlu, “İlk Kıvılcım”, *Teori ve Politika*, sayı 40, 2006, s.115-134; Mehmet Güneş, “Kilit Halka”, *Teori ve Politika*, sayı 40, 2006, s. 79-114; Fikret Kızıltan, “Kıvılcımlı'nın Mirasının Güncel Anlamı Üzerine Değinmeler”, *Teori ve Politika*, sayı 40, 2006, s. 61-78; Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet*, Kaynak yn., İstanbul, 1991; Dr. Hikmet Kıvılcımlı ve Devrimci Hareketin Genel Otokritiği, Alaz Yayınları, 1994; Cengiz Algan, “Türk Solunun Darbeyle İmtihani”, *Altüst*, 10 Şubat 2013, <http://www.altust.org>; Canan Özcan, “Hayatı ve Eserleriyle ‘Komple bir Entelektüel’ Olarak Dr. Hikmet Kıvılcımlı”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2018, <http://dergipark.gov.tr>; Derya Özgüç, “Türkiye Sosyalist Hareketi İçinde Hikmet Kıvılcımlı'nın Yaşamı ve Mücadelesi”, *Gelenek*, sayı 44, 1994, <https://www.gelenek.org>.

<sup>81</sup> Ulus, *age*, s. 358.

burjuvazi ile ordu arasındaki ilişkiyi, ordunun burjuvaziye egemen olabilmesini “yerli-milli burjuvazinin” “cılız, pısırık, kişiliksiz, şerefsiz” olmasına bağlıyordu<sup>82</sup>. Burjuvazinin güçlenmesi ordunun sayesinde olmuştu, bu nedenle ordunun burjuvazinin üzerine “tüneyeceğini” belirtmişti. Ancak Kıvılcımlı bu iki egemen iktidar arasında üretimdeki rolleri ve millilik-gayri millilik vasıfları bakımından keskin bir ayrıma gitmeseydi belki de aralarındaki ilişkiyi sermaye-devlet kavramlaştırmasına yakın bir içerikte yorumlayabilecekti. Bu ise, muhtemelen sadece Türkiye toplumsal oluşumunun Marksist tahlili açısından değil, dünya Marksizmine de önemli bir katkı olabilecekti.

## Tartışma ve Sonuç

1960-1971 Türkiye solunu Marksizm’in genel kuramsal çelişki ve açmazlarından bağımsız değerlendirmek mümkün müdür? Hem hayır, hem de evet. Marksizm’den esinlendikleri için hayır. Evet, çünkü ne de olsa Türkiye solu Marksizm’e, Avrupa dışındaki bütün ülkelerde olduğu gibi, dışarıdan ve geç gelmiştir. Türkiye vakasında hem de çok geç gelmiştir. İncelediğimiz dönemin solu, Marksizm’in kuramsal sıkıntılarından ne kadar haberdardır, ne kadar bu tartışmalara ilgisi vardır ya da böyle bir ilgisinin olmuş olabileceği düşünülebilir mi? Düşünülemez; ne de olsa Marksist klasikler dahi ancak 1960’larda tercüme edilebilmiştir. Klasikler daha henüz ilk defa kitlesel okunurken, teorik bir derinlikten ve Marksizm’in kuramsal sıkıntılarına ilgiden söz etmek mümkün değildir. Bu şu anlama gelir: Strateji, taktik ve eylemler pratikte gözlenen durumlardan hareketle daha çok pragmatik bir yaklaşımla oluşturulmuşlardır. Yani döneme her ne kadar kuramsal tartışmaların yoğun oluşuyla bir özgüllük atfettiyssek de, aslında bu, Avrupa’nın ya da Rusya’nın Marksist sol tarihinde gözlediğimiz türden derin felsefi ve teorik tartışmalar ve ilkeli teorik eleştiriler içeren bir dönem anlamına gelmemektedir. Bu bir eksiklikse, doğal olarak bundan bu dönemin solu sorumlu tutulamaz. Çünkü karşılarındaki sorun pratiktir; dolayısıyla çözüm ve yaklaşım arayışları da pragmatiktir.

En genel ve soyut anlamıyla sorun, Türkiye’nin geri kalmışlığına son vermektir. Yani Türkiye’yi kalkındırmaktır. Ancak kalkınmanın ne olduğunu tanımlamak gerekmektedir. Dönemin Türkiye solunu aynı dönemin ulusal ortamındaki diğer faillerden ayırtıran, bu soruya sosyalizm olarak cevap vermesindeki yürekliliği, azmi ve bu hedefi gerçekleştirmek için izlenecek strateji ve siyasetin belirlenmesi noktasında güçlü bir enerji ile tartışmalara girişmiş olmasıdır. Bu nedenle, Türkiye solunun önde gelen kişi ve gruplarının Marksizm’e kalkınma sorunlarından bağlandığı unutulmamalıdır. Yani, genel bir eğilim olarak düşünüldüğünde, Türkiye solunda “kalkınmanın” ne olduğu sorusuna ve bunun nasıl başarılabacağı meselesine Marksizm’den hareketle ulaşılmamıştır. Tam aksine, kalkınma sorunundan hareketle Marksizm ile köprüler kurulmuştur.

---

<sup>82</sup> Ulus, *age*, s. 362. Orijinal metin: Kıvılcımlı, Hükümet-Ordu-Sınıf?, *Sosyalist*, sayı 21, 1971, s. 1.

Bu dönemi yorumlarken bir başka özelliğini daha dikkate almak zorundayız. SSCB'nin varlığında o tarihlerde Marksist kuram bir de resmi yani devlet onaylı türe sahiptir. O dönemde Türkiye solunda, eleştirel olanlar da dâhil, SSCB'ye derin bir saygı ve sıcak bir ilgi duyulmaktadır. Bu nedenle SSCB'nin resmi Marksizm'inden ne kadar bağımsız düşünebilmiş oldukları mutlaka akılda tutulması gereken bir başka sorudur. Ayrıca, SSCB'ye olan olumlu bakışta, Türkiye'nin bağımsızlık savaşında SSCB'den destek görmüş olmasının ve tarihin bu ilk işçi devletiyle işbirliği yapılmış olunmasının önemli rol oynamış olduğu da unutulmamalıdır. Solun gözünde, SSCB, Türkiye' de başlamış ama bitirilememiş anti-emperyalist mücadelenin nihai hedefini göstermektedir. SSCB emperyalizmin dışında ve fiili olarak anti-emperyalist bir devlettir.

Öte yandan incelediğimiz dönemde, solda sosyalizmin gerçek demokrasiyi yani halkın, proletaryanın demokrasisini kurmanın ön koşulu olduğu gibi bir anlayış da hâkimdir. Nitekim Türkiye devriminin yarım kalmışlığından söz edilmektedir. Bu anlamda hedef sadece emperyalizme karşı kapitalist ekonominin yerine sosyalist ekonomiyi inşa etmek, böylelikle de geri kalmışlığa son vermek gibi düşünülmemektedir. Yarım kalmış olan Türkiye demokratik devrimini, sosyalist bir toplumla tamamlamak asıl hedeftir. Bu noktada sınıflar ve tabakalar sorunu devreye girmekte, sosyalizm ile kurulacak gerçek demokratik topluma geçişte yarım kalmış burjuva demokratik devriminin önemi ve anlamı sorgulanmaktadır. Emperyalizm ile işbirliği içinde olanlarla, karşı olanlar ayrıştırmaları bu nedenle teorik olmaktan çok, yine pratik bir meseledir. Bir başka deyişle, devlet ve sınıflar meselesi gerçek demokrasiye varış meselesiyle ilgili olarak gündeme gelmektedir. Devrimin saflarını oluşturacak cephenin kimleri içereceği tartışmasına bu nedenle girilmiştir. YÖN, MDD, TİP, TKP, Kıvılcımlı aslında bu arayışta ayrılmışlardır. Soldaki dağılmanın nedeni yine pratik bir kaygıdan kaynaklanmıştır.

“Devrimin dostları kimlerdir” diye tanımlayabileceğimiz bu stratejik ayrıştırmada ve dolayısıyla ayrışmada tarafların tümünde ortak olan belki de tek nokta, SSCB'nin resmi Marksizm'i tarafından onaylanmış olan üretim tarzı temelli altyapı-üstyapı metaforunun bazen açık, bazen örtük hâkim olduğudur. Bu nedenle, dönemin Türkiye solu, devleti devrimin karşısında egemen bir iktidar olarak önemli bir engel biçiminde görebilecek ciddi bir kuramsal bakışa sahip değildir. Bu anlamda, Türkiye solu, diğer ülkelerde de olduğu gibi, Marksist kuramın Aşıl topuğuyla maluldür. Genel bir eğilim olarak, Türkiye solunda devlet olsa olsa emperyalizmden beslenen “işbirlikçi” sınıf ve tabakaların elinde olduğu ölçüde devrim karşıtı bir baskı aracıdır. Dolayısıyla, devlet meta mübadelesinden bağımsız kendi maddi temelleri üzerinde yükselen bir üstyapı değildir; geri kalmış da olsa, çarpık ta olsa, kapitalist üretim tarzının üzerinde yükselen, etkin olmayan bir fail anlamında bir üstyapı kurumudur. Eğer devlet antikapitalist, antiemperyalist bir cephenin eline geçerse, ezilen sınıf adına özgürleştirici bir araca dönüştürülecektir.

Oysa kuramsal tartışmamızda da vurguladığımız gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte devlet sermaye ile artık tam anlamıyla

birleşmiştir. Türkiye’deki devlet artık sermaye-devlettir. Anti-kapitalist, anti-emperyalist bir cepheye karşı, devletin egemen sınıflardan bağımsız kendi egemenliğinden kaynaklanan çıkarları vardır. Her şeyden önce sermaye-devlet, Türkiye ulusunu inşa edip, bu hayali topluluğa dayanarak, uluslararası sermaye-ulus-devlet sistemine egemen bir devlet olarak kendisini kabul ettirmiştir. Lozan’da bunu dünyaya resmen duyurmuştur. Bu verili durumda, dönemin solu, kendi içindeki tüm ayrışmalara rağmen, ortak bir hedef olarak, Türkiye devletinin birleştiği sermayeye karşı savaş açmıştır. Bununla da kalmamış, içerdeki varlığını Karatani’nin B mübadele tarzı dediği “yağmalama ve yeniden dağıtma” mübadele ilkesine göre yeniden üreten devletin, yukarıdan kurduğu ulusu sermayeden özgürleştireceğini ilan etmiştir. Bu iki nedenden dolayı, devletin gözünde, kendi aralarındaki tüm farklılıklardan bağımsız olarak, sol topyekûn tehlikeli ve kabul edilemez bir düşmandır. Solun bunu görememiş olması şaşırtıcı olmakla birlikte, görememe nedeninin basitçe devleti eksik ya da yanlış kavrayan teorik bir sıklıkla açıklanamayacak kadar karmaşık olduğu kabul edilmelidir.

Sol sadece devletin üzerinde yükseldiği B mübadele tarzını görememekle kalmamış; devlete karşı A’nın üzerinde yükselen topluluk iktidarıyla C’nin üzerinde yükselen sermaye iktidarının ittifaka girişini de görememiştir. Yukarıdan ulus inşası sürecinde, Türkiye sermaye-devleti, Osmanlı toplumsal oluşumundan miras kalan bütün geleneksel topluluklara saldırmak, onları saf dışı bırakıp, C mübadele tarzının gereksindirdiği proleterlere yani ücretli üretici ve tüketicilere dönüştürmek zorunda kalmıştır. Bu, sadece tarımsal toplulukları meta mübadele tarzının içine tümünden çekme işi değildir; bu iş, Osmanlı’nın son dönemlerinde sermaye-devlet özelliği kazanmaya başlamış olan devlet tarafından zaten büyük ölçüde tamamlanmıştır. Asıl sorun, modern dönem Osmanlı devletinin başaramadığı, başta tarikatlar olmak üzere tarımsal toplulukların bireyler üzerindeki topluluk iktidarına son verip, bu baskıdan özgürleşen bireyleri sermayenin iktidarına teslim etmek, yani iş-gücü metasını satan bireylere çevirmektir.

Bu işin zalimce olduğunu söylemeye gerek yok. Ancak tarihsel dönemeç Anadolu topraklarını bu noktaya taşımıştır bir kere. Anadolu halkını oluşturan kadim topluluklar, bu “zalim” devlete karşı er ya da geç direnişe geçeceklerdir. Yani bu zalim devlete, bu *Leviathan*’a karşı ulusu aşağıdan yukarıya da inşa edeceklerdir. Kadim topluluklar, solcular gibi, karşılarındaki devletin tarihin çöplüğüne atılmış “ceberut” Osmanlı devleti olmadığını, yani sermaye-devlet olduğunu, fark edememişlerdir. Buna rağmen, devlet baskısına görece daha az maruz kaldıkları Osmanlı’yı, ana hedeflerinden biri tarikatları tümünden ortadan kaldırmak olan Türkiye Cumhuriyeti’ne yeğleme eğiliminde olmuşlardır. Bu noktada C mübadele tarzının hâkim hale gelmesiyle palazlanan mülk sahibi sınıflar, sermaye-devletin kısıtlamalarına bağımlı olmaktan kurtulup öne geçebilmek için, temsili demokrasinin seçim aracını kullanarak hükümeti ele geçirmeye odaklanmışlardır. Müslüman olduklarından dolayı yukarıdan ulus inşası sürecinde Anadolu’da varlıklarını sürdürmüş etkili kitlesel güçler olan tarikatlara ve Kürt halkına dönerek,

Osmanlı'nın mirasını sahiplendikleri iddiasıyla “Milletin” kurtarıcısı rolünü üstlenmiş, hükümeti ele geçirmiş, devletin önüne geçmişlerdir. Demokrat Parti ya da Menderes fenomeni budur. Bu aynı zamanda Türkiye sağının ta kendisidir ve olmaya devam etmektedir. “Millet” sözde “ceberut” devlete karşı sözde kurtarıcısını nihayet bulmuştur. Türkiye’de sol, devlet sorununu olduğu gibi, ulus sorununu da derinlemesine kuramsal bir mesele olarak ele almadığından, “proletaryayı” “Millet” adıyla sağa yani “burjuvaziye” teslim etmiştir. Devlet, iktisadi krizlerde bağımsız hareket etmek zorunda kalıp, askeri darbelerle sermayenin yani büyük mülk sahiplerinin önüne geçtiğinde, “Millet” sağı bu nedenle desteklemiş, darbelere karşı solun sosyalist devrim çağrılarını “ceberut” Osmanlı devletinin değil, topluluğuna saldırmış (Türkiye Cumhuriyeti devletini kuran) CHP iktidarının devamı olarak yorumlayarak, geri çevirmiştir.

Kısacası, modern Türkiye tarihi, sermaye-ulus-devlet kısılcığında solun cehennemi olmuştur. Bunda suç kimindir? Eğer bu bir suçsa, bu suç sadece 1960-1971 yıllarındaki sola ciro edilebilir mi? Yanıtımız, kuvvetli bir hayır. Onlar-Boran’ıyla, Aybar’ıyla, Belli’siyle, Avcıoğlu’suyla, Aren’iyle, Divitçioğlu’suyla, Kıvılcımlı’sıyla, Küçükömer’iyle ve adını sayıp sayamadığımız daha niceleriyle-, Türkiye’nin özgür ve eşit insanlardan oluşan bir toplum hayaline yürekten gönül vermiş yılmaz insanlar olarak geleceğe kalmışlardır. Yarın, bu topraklarda yaşayacak olanlar, diğer dönemlerin benzer insanları gibi, bu yürekli insanlara dönecekler, onlarla aralarında bağlar kuracaklardır. Buradan bakınca sorun, onların aşamadığını aşacak olan anahtarı bulmaktır. Bu yazı, bu yönde küçük bir katkı sunmayı başarmışsa, hedefine ulaşmıştır.